

ЗБІРНИК ФІЛОЛОГІЧНОЇ СЕКЦІЇ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

Т. XXII

П. О. КУЛІШ

(МАТЕРІЯЛИ І РОЗВІДКИ)

ЧАСТИНА I

ПІД РЕДАКЦІЄЮ

К. СТУДИНСЬКОГО І ФЕД. САВЧЕНКА

ЛЬВІВ, 1929

НАКЛАДОМ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка

ЗБІРНИК ФІЛОЛОГІЧНОЇ СЕКЦІЇ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА
Т. XXII

П. О. КУЛІШ

(МАТЕРІЯЛИ І РОЗВІДКИ)

ЧАСТИНА I

ПІД РЕДАКЦІЄЮ

К. СТУДИНСЬКОГО І ФЕД. САВЧЕНКА

ЛЬВІВ, 1929

НАКЛАДОМ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка

Федір Ян. Савченко.

Листи П. Куліша до М. Погодіна (1842—1851).

Микола Барсуков (1838—1906) у своїй відомій біографії Погодіна (т. VII, с. 141) датує початок листування Куліша 1843-м роком. Але в дійсності, як показують листи, що їх друкується далі, Куліш надіслав до „Москвитянина“, редактором якого був Погодін, два листи й два свої оповідання ще в 1842 р.

Куліш вислав також на руки Погодіна свого „Михайла Чарнышенка“, прохаючи його о рецензію. Тодішній „літературний“ редактор журналу проф. Шиверьов (1806—1864) поставився надзвичайно прихильно до цього твору Кулішевого і надсилаючи Погодіну свою рецензію, писав йому з цього приводу: „Посылаю тебе разбор Михайла Чарнышенка, которым я очень доволен. Хорошо бы Кулеша завербовать в повествователи“.

Погодін приєднався до цієї думки свого товариша, не лише надрукувавши цю рецензію („Москвитянин“ 1843, ч. IV, N. 7, с. 126—133, критика ¹⁾), але також і „Отрывки из нового романа Михайло Чарнышенко“ 1843, ч. V, N. 9, с. 243—264, смесь).

Але ще й до поради Шевирьова Погодін ставився прихильно до Куліша і вже в листопадовій книжці 1842 р. „Москвитянина“ (с. 244—245) надрукував, згідно з його бажанням, об'яву про план Кулішів скласти історію „коренных малорусских фамилий“.

М. Погодін, що перший у своєму близькому змістом до „Наталки Полтавки“ оповіданні „Петрусь“ (передрукованому в 1832 р.

¹⁾ В ній Шевирьов писав: „г. Кулеш первым своим опытом не изменяет тому высокому мнению, которое мы уже имеем о его соплеменниках, и обещает много прекрасных надежд в будущем своем развитии. Первая мысль, выдающаяся так сильно из всего произведения г. Кулеша, есть мысль о древней отжившей свое историческое время Малороссии. Любовью к ней проникнут весь дух нового писателя; память его погружена вся в предания родины...“

у II томі його „Повестей“ (с. 47—63) із альманаху „Сиротка“ з 1831 р.) почав наближатися до справжнього українського побуту і перший широко використав у побутовій російській повісті українську мову¹⁾. Він легко міг вже раніше оцінити літературний талан Куліша із 2-х книжок Максимовичевого „Киевлянина (1840—1841 р.²⁾).

До осені 1843 р. Куліш не зовсім ясно уявляв собі те, в якій мірі сприятливим було відношення, як до його, так і взагалі до українських літературних робіт в редакції „Москвитянина“³⁾ і яким успіхом вони там користувалися особливо після появи в світ повісти „Михайло Чарнишенко“.

Після відомої нам із листа 6-го підтримки „України“ з боку М. Грабовського, а можливо й довідавшись із листів Погодіна про свою у нього тверду позицію, Куліш з початку 1844 р. набирав також і твердості в тоні свого листування, що залишається в нього до важкого Тульського періоду на висланні, перший лист до Погодіна звідкіль був датований 2-м лютим 1848 р.

Ця мінливість способу висловів і самого характеру листів в залежності від життєвих обставин Кулішевих виразно помітна в листуванні його з Погодіним.

В зазначеному (9-му) листі з 4. II. 44 із Київа він запевнено ставить до Погодіна свої вимоги що до гонорару, по 50

1) У тому ж 1832 р. кн. VII. М. Погодін надрукував у „Телескопе“ скорочене оповідання Квітки Основ'яненка: „Харьковская Гануся“. (Переписка Я. К. Грота с П. А. Плетневым, т. II, СПб. 1896).

2) Там було надруковано: „Малороссийские рассказы“, I, с. 205—228; „Огненный змей“, повесть из народных преданий, 2, с. 181—288. У листі до Плетньова з 18 травня 1846 р. Погодін дає таку літературну характеристику Кулішеві: „У Кулеша отличный талант и смысл. Жаль, что для разнообразия не достает, или не видать еще веселости. Спасибо Вам, что Вы приютили его, а в Киеве, который хотят русить и который не имеет ни профессора русской исторіи, ни профессора русской словесности, нет ему места! О любезное отечество!“ (Переписка Я. К. Грота с П. А. Плетневым, т. II, СПб 1896, с. 949).

3) Про Галичину в „Москвитянині“ було надруковано такі статті:

1) Об учебных и литературных заведениях во Львове — Известия Литературные из Львова. 1841, VI, 525—535. (Друга стаття ярижкою.)

2) „Великая Хорватия или Галицко-карпатская Русь“ 1841, XI, 213—232; 1841, XII, 457—467. (У першій статті докладно висвітлена географія й історія, у другій — етнографія. В обох їх багато цінних і цікавих відомостей, що могли походити від місцевої людини. Статті підписано літерою Z).

3) Письма к Редактору из Львова, 1843, VII, 227—229; 1844, VII, 187—188.

4) Открытие памятника Венелину 1843, I, 344.

5) Реестр книгам, печатанным во Львове до 1700 года на Церковно-Славянском языке, 1849, X, 31—34.

крб. с. за аркуш, — досить зле жартує з Максимовича, що, як він повідомляє, „Киевлянина“ не издає, а угрожає цілим журналом, но это, кажется, он делает только для своего утешения...”

В листах 1848 р. Тульського походження (а також і в пізніших з Борзни і Петербургу 1851 р.) зустрічаємо не лише такі цвітисті вислови як „дерзаю просить Вас бросить ко мне в Тулу несколько лучей Вашего разума“, але й формули ввічливості „глубоко Вас почитающий“, або „душевно Вас почитающий покорный слуга“. Тульський період свого листування з Погодіним він закінчив дякуючи за „Москвитянина“ широкозмістовою хоч і риторичною фразою: „Спасибо Москве: она многое отстояла и отстоит еще в будущем!“

Протягом 1849—50 рр. у листуванні трапилася перерва. Цього явища ми не бачимо в листуванні з іншими кореспондентами, як напр. з Бодяньським, яке носило також більше науково-літературний характер. Навпаки, Куліш пропонує Бодяньському навіть деякі засоби, щоб підтримати регулярність листування: „Установим писать друг к другу о себе и обо всем, что желаем взаимно сообщить, пише він 11 червня 1849 р., в известные сроки, не ожидая ответа. Назначьте эти сроки по своим занятиям и обстоятельствам, а я заблаговременно на них соглашаюсь. Писать чаще будет зависеть от охоты каждого, но в срок письмо должно быть отправлено. Это нужно для того, чтоб не терять друг друга из виду в пучине житейского моря. Я не скоро встречусь в этом море с таким плователем, как вы, и рад бы прикрепить к вам свою лодку канатом“.

Погодін не був для Куліша таким „плователем“, з яким він міг би плисти близьенько й на виду один у одного. Характеристику їх взаїмних тодішніх поглядів знаходимо в іншому листі до Бодяньського з Тули і українською мовою: „Та чы нема в Вас часом Сказаний Русскаго Народа Сахарова и пословиць Снегирева. Коли ласка Вапа, вышлить, я прочытаю, дещо повыпысую и книжкы поверну назад у целости. Пысав я до Погодина, щоб вин мени сим удружыв, и на свій счот брав я пересылку сюды книжок, та вин выдно уважа мене за жыда, не йме выры ни на копійку. Мовчыть — стина стиною!..“ (1848, 21 квітня).

У 19-му листі до Погодіна Куліш дійсно прохав його „снабдить на известное время кой-какими материалами — я с радостью принял бы на свой счет пересылку их из Москвы и доставил бы их обратно в назначенное время...“, але не зазначив,

яких саме книжок йому треба для того, щоб продовжувати „роман из времен Самозванца Отреп'ева“, додавши, правда в „Post scriptum“-і, що в нього є Карамзин, Сказ. Современ. и Чтения Общ. Ист. и Др. Р.“. У Бодяньського ж він конкретніш прохав дві етнографічного змісту книжки — Сахарова й Снегирьова. Коли ж Погодін з припізненням в осени відповідаючи йому на цього листа, запитав яких саме книжок йому потрібно, то в листі (20-му) датованому 1 вересня 1848 р. Куліш гостро йому відписав: „От души благодарен Вам за Вашу поделельчивость, но ложка вужна только во время обеда. Не получая от Вас ответа, я прибегнул к другим средствам и кой-как достал нужные для моего дела пособия“¹⁾. Щоб трохи зм'якчити свій різкий випад на початку листа, закінчує він його наведеним вже вище компліментом Москві, а ще й таким дифирамбом „Москвитянину“: „Как мне нравится его солидный тон и религиозно-философский характер“! Всякая книжка его непременно заронит в душу несколько мыслей, которым остаются там вечно“... Але ж і цей лист не дав нам вказівок, як певно не дав їх і Погодіну, яких саме книжок бажав від нього Куліш. Пояснює він все ж, чому припинилося у них листування на цілих два роки.

Не знати, чому саме обірвалося остаточно листування Куліша з Погодіним в серпні 1851 р., коли тільки до нас дійсно дійшли всі Кулішеві листи, а частина їх не зникла у Барсукова.

Деяку підставу для гіпотез і можливість певної аналогії дав нам початок листа 10-го з 24 листопада 1845 р. Протягом кількох днів коло 6-го листопаду Куліш гостював у Погодіна, вивчаючи літопись Величка, що належала останньому²⁾. Певно тоді він і пообіцяв Погодіну доставити для „Москвитянина“ листа Грабовського про Гоголя. Але в кінці кінців листа цього надрукував Плетньов у „Современнику“ і Куліш невдало виправду-

¹⁾ 17 листопада 1848 р. Куліш писав Бодяньському: „Пускай торжествуют Погодины и им подобные; не подкопать им алтаря, при котором Вы служили, как подкопали они Вас“ (К. Ст. 1898, 2, л. 36-й). В наступному (37) листі до Бодяньського з 24. XI. 48 Куліш знову писав з приводу Флетчерової історії, що стільки неприємностей завдала Бодяньському: „И так не унывайте, мой шановный друже. Враги же наши а не кто больше, як отой цыган Погодин, посрамятся — ось побачите колы не посрамятся“. („Р. Арх“. 1892, XI, 302—303).

Видавець цих листів Тітов подав до цього місяця примітку, зазначаючи, що Куліш не знав, що в цій історії Погодін і Шевирьов не брали жадної участі. Великою заслугою Бодяньського, додавав він, є те, що після смерті Погодіна він виступав з промовою на його пошану й подякою йому.

²⁾ К. Ст. 1899, 2. с. 203.

ючись надіслав Погодін у „замену“ уривок із своєї „Чорної Ради“.

Залишившись у 1851 р. у Петербурзі на посаді редактора „Статист. Відд. в Міністерстві Держ. Маєтків“ Куліш друкував свої статті й рецензії (з 1851 до 1854 рр.) в „Современнике“, редактором якого був раніше якийсь час Плетньов. Куліш гнівався, як знаємо, на Погодіна, за те, що той не прислав йому своєчасно до Тули потрібних книжок, а також гадав, що він був одним із ініціаторів Флетчерової справи проти Бодянського¹).

На те, що пізніше між Кулішем і Погодіним мусіло трапитися якесь серйозне непорозуміння, після якого почалася й ворожнеча, виразно вказує одно місце з пізнішого недатованого листа Куліша до Ол. Гатцука (Ростовський архів Бодянського-Тітова ч. 5137, с. 36), де Куліш так висловлюється про Москву і Погодіна: „Коли б устав Христос із мертвих, то може б і в Візантії і в Римі знайшов який прбслідок своєї науки, а в Москві — ні! Мусів би сказати, що коли й вони християни, то Христа їх не Ісусом треба звати, а Филаретом, або Михайлом Погодиним, що однією рукою крадене ховає, а другою хреститься перед Савкою Свищенным (Москаль не вимовить священный — луб'яний язик!“).

З літературно-українського погляду, зважаючи на те, що Барсуков надрукував уривки з них, які в більшій мірі стосуються до російського культурного життя²), листи ці мають визначний інтерес, бо змальовують історію співробітництва Кулішевого в „Москвитянині“, а також літературні плани й генезу його українських творів з того часу.

Вони являються доповненням до раніш опублікованого вже листування Куліша з М. Юзефовичем і Бодянським.

¹) Про Флетчеровський епізод докладніш у Барсукова, X, 154—173.

²) VII, с. 141—145, VIII, с. 251—2.

Листи П. Куліша до М. Погодіна (1842—1851).

Ленінської (кол. Румянцевської) Бібліотеки в Москві. Архів М. П. Погодіна.
№ 3526 (М). 2 листи.

1. *Въ Редакцію журналу — Москвитянинъ.*

Предпринимаю важный трудъ для Исторіи Малороссіи, я разослалъ объявленія объ этомъ къ извѣстнѣйшимъ мнѣ малоросійскимъ фамиліямъ, приглашая ихъ содѣйствовать мнѣ своими документами; но какъ много Малороссіянъ живетъ и въ Великой Россіи, то покорнѣйше прошу Редакцію помѣстить въ своемъ журналѣ приложенное здѣсь объявленіе, для всеобщей извѣстности¹⁾.

Пантелеймонъ Кулѣшъ.

1842 года, мая 29, Кіевъ.

2. *Въ Редакцію журналу — Москвитянинъ.*

Вѣдая, что Москвитянина занимаетъ все, что произвела въ обширной Россіи народная фантазія, посылаю для напечатанія въ немъ народный разсказъ, слышанный мною въ Малороссіи. Въ немъ народныя понятія о Богѣ и зломъ Духѣ выражаются особеннымъ, очень интереснымъ образомъ.

При переложеніи этого разсказа на бумагу, я старался тщательно сберечь не только подробности самаго сюжета, но и постороннія мнѣнія, какія въ подобныхъ случаяхъ умъ простолюдина любитъ выводить изъ своихъ преданій и вѣрованій. Въ послѣдствіи могу еще доставить нѣсколько подобныхъ этюдовъ, если это будетъ угодно Редакціи²⁾.

Другая статейка, приложенная при семъ, списана съ точностью съ задушевнаго разсказа одного моего знакомаго. Разсказъ его поразилъ меня страннымъ стеченіемъ обстоятельствъ и дивнымъ проявленіемъ душевнаго чувства, посреди прозаиче-

скаго, холоднаго застоя нынѣшняго вѣка. Я сперва хотѣлъ было написать на этой основѣ нѣчто въ родѣ романа, но никакъ не могъ примирить своевольнаго вымысла съ живымъ сознаниемъ истины этого произшествія, и потому передаю его свѣту, какъ оно есть. Можетъ быть, кто нибудь болѣе способный, если не теперь, то въ послѣдствіи, употребитъ этотъ сюжетъ съ успѣхомъ.

За поправки въ словахъ, какія Редакція сочтетъ нужнымъ сдѣлать, въ претензіи не буду. *П. Кулѣвизъ.*

1842, октября 9, Кіевъ.

№ 3527 (М). 6 листів.

3. Милостивый Государь Михайло Петровичъ!

Долгомъ считаю представить Вамъ, какъ просвѣщенному цѣнителю, экземпляръ изданной мною книги — Михайло Чарнышенко или Малороссія восемьдесятъ лѣтъ назадъ³). Покорнѣйше прошу удостоить ее благосклоннаго пріема и Вашихъ замѣчаній, которыми не премину воспользоваться при будущихъ моихъ трудахъ.

Съ истиннымъ почтеніемъ и совершенною преданностію имѣю честь быть Вашимъ, Милостивый Государь, покорнѣйшимъ слугою

Пантелеймонъ Кулѣвизъ.

1843 года, января 25. Кіевъ.

4. Милостивый Государь, Михайло Петровичъ!

Письмо Ваше весьма меня обрадовало, ибо я до сихъ поръ не зналъ, какъ думать о своемъ романѣ. Хотя нѣкоторые изъ моихъ знакомыхъ и хвалили его, однакожъ я ихъ похваляю не совсѣмъ довѣрялъ, думая, что все это дѣлается, какъ говорятъ Поляки, przez grzeszność. Ваше жъ одобреніе столько увѣрило меня въ небылоуспѣшности моихъ занятій, что я осмѣливаюсь приступить со временемъ и къ другому роману, если почувствую себя достаточно къ тому подготовленнымъ.

Всѣ Ваши замѣчанія совершенно справедливы. Не удивительно, что сіе мое дѣтище родилось съ значительными недостатками. Я писалъ его при самыхъ неблагопріятныхъ для меня обстоятельствахъ. Меня мучили жестоко, и моя душа рѣдко могла приходиться въ то спокойное состояніе, которое (по крайней мѣрѣ въ моей природѣ) необходимо для самодовольнаго творчества.

Я теперь не занимаюсь ничѣмъ, а сижу у моря да жду погоды. Яснѣе сказать: романъ этотъ употребленъ мною какъ вспомогательное только средство къ другимъ моимъ дѣламъ. Надобно Вамъ знать, что я имѣю всѣ атрибуты великаго поэта, т. е: 1) денегъ ни гроша, 2) порядочные долги, 3) должность самую ничтожную (меня, не знаю почему, держатъ въ черномъ тѣлѣ тѣ самые люди, которые мнѣ трубятъ въ уши о моихъ способностяхъ*), 4) мнѣ тяжелы и ступеньки чужаго крыльца, 5) у меня, если угодно, есть и *injusta patria*; словомъ, ничѣмъ изъ принадлежностей поэта судьба меня не обдѣлила. Но всѣ эти преимущества предъ обыкновенными смертными, вмѣсто того чтобъ заставлятъ меня (какъ водится, говорятъ, у другихъ поэтовъ) бряцать безъ умолку на сладкогласной лирѣ, производить на меня совершенно противное дѣйствіе: я не могу ни за что взяться и чаю денегъ, аки воды живыя, чтобъ отбиться отъ кредиторовъ да обзавестись удобнымъ жилищемъ и необходимыми для меня книгами. Одно утѣшаетъ меня иногда въ моей низкой и горестной долѣ: это — переписка съ малороссійскими панами по поводу Исторіи малороссійскихъ фамилій, о составленіи которой объявленіе напечатано въ Вашемъ журналѣ. Вѣрьте, иногда я получаю изъ блаженной Малороссіи такія письма, что смѣюсь даже во снѣ. Для образца я сдѣлаю здѣсь небольшую выписку; только покорнѣйше прошу Вас не выносить сору изъ избы, а то Боже упаси! все пропало, если мои земляки узнаютъ, что я иногда и смѣюсь надъ ними:

„У меня (пишетъ одинъ вельможный панъ) 9 февраля родился сынъ Фортунатъ, котораго 16 числа вывелъ изъ язычества благорасположенный ко мнѣ Генераль Лейтенантъ П. В. О. Сего новаго пришельца въ миръ встрѣтили и другіе почтенные мои сосѣди, изъ которыхъ Майоръ и разныхъ Орденовъ Кавалеръ П. сказывалъ мнѣ, что онъ самъ видѣлъ документъ у И. Г. С., могущій изумить всякаго, именно: что на распятіе Правдо-Учителя, Бого-Человѣка, Иисуса Христа опредѣленіемъ въ числѣ другихъ подписано и предкомъ фамиліи Солонинъ, Солоноиною. Сего И. Г. Солоницу я знаю. Я съ нимъ познакомился в то время, какъ я былъ хорунжимъ, исправлявшимъ должность Предводителя (Дворянства), и ѣздилъ по командировкѣ начальства въ г. К., гдѣ я сего Солонину и видѣлъ у Судьи Н., и не могъ

*) Я уже два года служу учителемъ Русскаго языка въ уѣздномъ дворянскомъ училищѣ, въ Кіевѣ, на Подолѣ, и никому изъ моихъ протекторовъ до этого нѣтъ нужды!

налюбоваться его костюмомъ, состоявшимъ въ парчевомъ фракѣ битаго золота, какъ лубъ... Сказанный Солонина имѣеть, сверхъ документовъ, и такія рѣдкія штофныя матеріи, начиная отъ двухличнаго сукна, что Вы удивитесь, и не требуя доказательствъ на дворянское достоинство, и самая Герольдія, не сомнѣваясь, признала бы его въ дворянскомъ достоинствѣ. Онъ чрезъ высокоуміе впалъ даже въ Гепохондрію (sic), чему доказательствомъ служитъ то, что онъ показываетъ черни жупаны за сто, двѣсти, триста и болѣе лѣтъ, носимые (sic) его предками, хранить ихъ и только изъ неспитой парчи здѣлалъ себѣ фракъ, да и то, когда его избрали въ Повѣтовый (нынѣ Уѣздный) Судъ Подсудкомъ“.

Замышляю⁴⁾ я такъ много, что иногда боюсь, не слишкомъ ли я самонадѣятеленъ? Во первыхъ, я хочу издать (съ помощью нѣкоторыхъ особъ) всѣ малороссійскія лѣтописи съ возможно полными комментаріями⁵⁾; во вторыхъ, издать Малороссійскія пѣсни, которыхъ много собрано лично мною въ народѣ⁶⁾; въ третьихъ, издать народныя преданія, легенды, міеологію, пословицы и всякую мѣлочь⁷⁾; въ четвертыхъ, издать исторію Малороссійскихъ фамилій, какъ огромный сборникъ матеріаловъ для Исторіи; и наконецъ, въ пятыхъ, написать на основаніи всего этого, Исторію Малороссіи, если почувствую, что буду къ тому годенъ⁸⁾. Молю Васъ осчастливить меня присланіемъ тѣхъ драгоценныхъ матеріаловъ, о которыхъ Вы изволили писать. Я продержу ихъ у себя такой срокъ, какой Вы сами назначите. Но пока не получу, не буду спать спокойно.

Воспитывался я въ Кіевскомъ университетѣ, на Святой Руси до сихъ поръ не сподобился еще бывать, и потому я почти брежу Вашею Московіею, изучая русскую старину. Вѣрую, что судьба не до конца будетъ меня преслѣдовать, и я облетаю со временемъ тѣ страны, по которымъ тоскуетъ душа моя, и я наглажусь и на Русь безпредѣльную и на всю славянскую нашу родню.

Съ истиннымъ почтеніемъ и совершенною преданностію имѣю честь быть Вашимъ, Милостивый Государь, покорнѣйшимъ слугою

Пантелеймонъ Кулѣшъ.

1843, марта 2. Кіевъ.

Р. S. Намѣренъ былъ я послать 50 экземпляровъ на комиссію въ Книжную Лавку при конторѣ Москвитянина чрезъ купца Губкина, но какъ Губкинъ оставилъ свои товары въ Кіевѣ

ждать лучшей дороги, то начальникъ Типографіи обѣщаль отправить мои книги чрезъ почту, какъ казенные тюки. Вотъ причина, что онѣ посланы на Ваше имя. Вниманіе Ваше ко мнѣ даетъ мнѣ смѣлость беспокоить Васъ слѣдующею просьбою: нельзя ли Вамъ отъ имени моего сдѣлать сдѣлку съ книжною лавкою, чтобъ она възаимнѣ моихъ книгъ выслала мнѣ немедленно въ Кіевъ слѣдующія книги (ибо съ нашимъ Литовымъ нѣтъ способа имѣть дѣло):

1. Сочиненія Николая Гоголя.
2. Новое изданіе Исторіи Государства Россійскаго, Карамз. на лучш. бум. (въ 4-х т.)
3. Русская Исторія Устрялова (на лучшей бумагѣ).
4. Сказаніе Современниковъ о Димитріи Самозванцѣ (на лучш. бум.)
5. Описаніе Украйны, Боплана, переводъ Устрялова (на лучш. бум.)
6. Исторія Малой Россіи, Бантышъ-Каменскаго.
7. Исторія Малороссіи Маркевича.
8. Сочиненія А. Пушкина (на лучшей бумагѣ).
9. Романы Вальтеръ-Скотта во французскомъ переводѣ, самое роскошное парижское изданіе.
10. Одежды и вооруженіе Русскихъ, издаваемыя по Высочайшему повеленію.
11. Полное собраніе Русскихъ лѣтописей.
12. Шекспиръ, переводъ Кетчера.
13. Сказаніе Князя Курбскаго, (последнее изданіе).
14. Устное повѣствованіе бывшего Запорожца Коржа. Одесса, 1842.
15. О народной поэзіи Славянскихъ племенъ, І. Бодянскаго.

Когда я увижу на своемъ столѣ всѣ эти книги, я не знаю, какова будетъ моя радость! Покорнѣйше прошу Васъ и о точномъ и о скоромъ исполненіи моей просьбы, чѣмъ одолжите меня несказанно.

5. *Милостивый Государь, Михайло Петровичъ!*

Въ ожиданіи благосклоннаго отвѣта на мои можетъ быть докучливыя письма, рѣшаюсь еще разъ беспокоить Васъ моею просьбою. Если я отнимаю у Васъ время, которое Вы употребили бы конечно на дѣла гораздо важнѣйшія, то надѣюсь, что Вы, Милостивый Государь, извините меня во имя литературы. Я забеременѣлъ новымъ романомъ и, нося его въ своей душѣ,

чувствую особенный аппетитъ къ нѣкоторымъ книгамъ, безъ которыхъ мое чадо или вовсе не созрѣетъ въ моемъ умѣ, или же родится съ какими-нибудь непріятными недостатками: и то и другое для родителя горестно. Итакъ покорнѣйше прошу Васъ, Милостивый Государь, не поставитъ себѣ въ тягость сдѣлать съ книжною лавкою такую сдѣлку, чтобы она прислала мнѣ, (въ счетъ имѣющихъ выручиться за мою книгу денегъ), слѣдующія книги: 1) Polska do połowy XVII wieku przez Maciejewskiego; 2) Исторія Малороссіи, Маркевича; 3) Исторія Малой Россіи, Бантышъ-Каменскаго; 4) O wojnach Chmielnickiego, и 5) Устное повѣствованіе бывшаго Запорожца Коржа. Сверхъ того, надѣюсь, что Вы не откажете сообщить мнѣ свои малоросійскія лѣтописи, которыя, подъ этотъ часъ, когда желѣзо еще горячо, „стали бы мнѣ въ великой пригодѣ“. Да еще позвольте повторить Вамъ мою покорнѣйшую просьбу о напечатаніи моей критической статьи. Объ этомъ вмѣстѣ со мною проситъ Васъ и мой добрый благодѣтель, помощникъ попечителя кievск. уч. округа Михайло Владиміровичъ Юзефовичъ, который сожалѣетъ, что случай не позволилъ ему имѣть удовольствіе познакомиться съ Вами во время проѣзда Вашего чрезъ Кіевъ. Въ рецензіи моего романа Сенковскій еще безсовѣстнѣе уродуетъ Исторію Малороссіи и безъ церемоніи дѣлаетъ насъ Поляками, чѣмъ мы ни въ какомъ случаѣ быть не желаемъ, и молчать на его выходки значило бы соглашаться съ его сужденіями, не основанными ни на историческихъ документахъ, ни даже на здоровомъ смыслѣ⁹).

Съ истиннымъ почтеніемъ и совершенною преданностію имѣю честь быть Вашимъ, Милостивый Государь, покорнѣйшимъ слугою.

П. Кульшв. 1843. апр. 27. Кіевъ.

6. Кіевъ, 1843, окт. 15.

Уже съ годъ сидитъ у меня въ головѣ романъ, почти совсѣмъ готовый, но я не хочу писать его, во первыхъ потому, что въ Кіевѣ большой книги печатать не стоитъ, а во вторыхъ потому, что хотѣлось бы глубже изучить историческую эпоху, а матеріаловъ для изученія нѣтъ (Вы, напримѣръ, поманили только меня своимъ письмомъ да и замолчали). Еслибъ кто купилъ его на наличныя деньги, то я, пожалуй, написалъ бы. Но для этого нужно имѣть великій авторитетъ. Пожалуй, купите Вы; я напишу для Вашего журнала, если ему нужно порядочное литературное произведеніе, ибо, судя по тѣмъ статьямъ, ка-

кія до сихъ поръ въ немъ помѣщались, онъ, кажется, не слишкомъ объ этомъ хлопочет, а этого-то и не достаетъ ему для ходкости. (Извините мою прямоту: мы жъ списываемся не для комплиментовъ). Его называютъ у нас историческимъ сборникомъ. Однѣ рецензіи Шевырева¹⁰⁾ сильно его поддерживаютъ. Имя моего романа: Сотникъ Шрамко и его сыновья¹¹⁾ (Шрамко значитъ — Valafgré), — картина того чуднаго и загадочнаго времени, которое наступило по смерти Богдана Хмѣльницкаго. На сценѣ будутъ дѣйствовать Бруховецкій и Сомко. Пришлите Бога ради хоть теперь своихъ матеріаловъ. Этимъ романомъ, кажется, я нѣчто сдѣлаю для Исторіи Малороссіи¹²⁾. Если Вы въ самомъ дѣлѣ захотѣли бы его приобрести, то вотъ условія: 1) отъ печатнаго листа по 50 р. серебромъ, 2) никакихъ перемѣнъ и пропусковъ не дѣлать: за все отвѣчаетъ мое имя, о которомъ я долженъ заботиться больше, чѣмъ кто-либо, 3) деньги за 10 листовъ выслать впередъ, и съ того только времени начнется изложеніе его на бумагѣ, 4) право отдѣльнаго изданія остается за мною.

Совершилъ я лѣтомъ двухмѣсячное путешествіе по Малороссіи и извлекъ великіе результаты, между прочимъ записалъ изъ устъ народа множество превосходныхъ преданій (въ особенности о гайдамакахъ) съ такою точностію, что они вполне могутъ назваться отрывками изустной народной литературы. Удивительныя вещи! что за красота слова! что за дивный полетъ фантазіи! Приготовилъ къ печати томикъ въ 200 страницъ in — 8, подъ заглавіемъ: Малороссійскія преданія, легенды, повѣрья и разныя замѣтки, касающіяся мѣстныхъ примѣчательностей народнаго быта и т. п. (Матеріалы для изучающихъ народную исторію и поэзію). Собралъ П. Кулѣшъ. Книжка первая. Пусть кто-нибудь у Васъ на Москвѣ купить. Я уступлю ее за 500 р. асс. наличными, впередъ высланными деньгами. Эта книжка сильно пойдетъ. Передъ нею Разказы Коржа — блѣдная копія передъ оригиналомъ. Она болѣе сдѣлаетъ для исторіи нашего края, чѣмъ 4 тома Исторіи Маркевича, и болѣе дастъ свѣтлыхъ мыслей о поэзіи, чѣмъ иная глубоко-ученая теорія. Мнѣ жъ она доставитъ болѣе извѣстности, чѣмъ самый удачный романъ, какой я могу написать¹³⁾.

Еще Вамъ похваюсь однимъ подвигомъ. Давно летала у меня мысль, нельзя ли соединить въ одно цѣлое малороссійскія наши думы новыми рапсодіями, какъ сдѣлалъ, говорятъ,

когда-то съ греческими думами Гомеръ. Долго я готовился къ этому дѣлу, изучалъ то, другое, десятое, наконецъ исполнился духа премудрости, сѣлъ и въ 5 дней поэма готова. Написавши пять-шесть новыхъ думъ да нѣсколько отрывковъ, я спаялъ ими народныя пѣснопѣнія до Богдана Хмельницкаго, и изъ этого составилъ отдѣльный эпосъ, ему же имя У кра і на¹⁴). Когда я прочиталъ ее извѣстному М. Грабовскому¹⁵), онъ уговорилъ меня печатать какъ можно скорѣе, съ тѣмъ, что онъ съ моего изданія печатаетъ немедленно другое изданіе польскими буквами въ Вильнѣ и увѣряетъ, что это будетъ подарокъ для всего Славян. міра. Итакъ, я уже печатаю свою Украину въ Кіевѣ. Посмотримъ, со to бѣdzie. А вѣдь сіcho wszѣdzie. Эпосъ войны Хмѣльницкаго откладывается на нѣсколько лѣтъ, до новыхъ силъ и свѣжаго вдохновенія. А тамъ въ перспективѣ еще одинъ виднѣется.

Если можно, велите прислать мнѣ Исторію Малороссіи Маркевича. У насъ во всемъ Кіевѣ — ни одного экземпляра. Литовъ мошенникъ ждетъ, пока стануть продавать на толкучихъ рынкахъ.

Да, въ Малороссіи мой романъ имѣлъ великій успѣхъ, только не денежный. Панамъ нашимъ пришлось онъ очень по вкусу, особенно восхищаются Запорожцами. Въ новомъ моемъ романѣ будетъ также Запорожець, только не одинъ, а цѣлая ватага.

Повѣсти у меня нѣтъ никакой. Я въ это время больше учился, чѣмъ писалъ, и слава Богу!

П. Кульбизъ.

7. Кіевъ. 1843, ноябрь 2.

Желая всегда здоровья и долгоденствія Москвитянину, я готовъ снабжать его мѣлкими моими работами скорѣе чѣмъ всякой иной журналъ на Руси. Взяла меня досада, что всякій суется писать о Малороссіи, тогда какъ во всемъ Русскомъ царствѣ не насчитаешь и пяти человѣкъ, которые занимались бы постояннымъ ея изученіемъ. (А она этого стоитъ. Послѣ моей поѣздки, я смѣло скажу, что это для насъ другая Одиссея въ натурѣ. Что это за удивительная сторона, что это за чудный народъ!) Напр., Кузьмичъ какой-то написалъ цѣлый романъ¹⁶), но весь этотъ романъ есть ничто иное, какъ повтореніе В. Каменскаго и Маркевича да передразниваніе Гоголя и Загоскина. Ни мысли самобытной, ни чувства поэтическаго, ни знанія страны, ничего этого нѣтъ въ его каз акахъ. Посылаю Вамъ рецензію.

Да благоволено будетъ помѣстить ее немедленно въ Москвитянинѣ. Поэма моя выдетъ изъ печати черезъ двѣ недѣли¹⁷⁾. Буду благодаренъ, если предварительно извѣстите объ этомъ публику в своемъ журналѣ. Я печатаю 400 экземпляровъ только. Чарнышенко поселилъ обо мнѣ, видно, очень выгодное мнѣніе въ Малороссіи: паны очень охотно разбираютъ билеты на Украину, так что когда Вамъ пришло 50 экземпляровъ, то мало остается отъ цѣлой эдиціи. П. Кульбизъ.

8. 1843, ноября 28. Кіевъ.

Покорнѣйше прошу Васъ увѣдомить меня, можетъ ли эта книга имѣть какой нибудь ходъ въ Москвѣ, или она подвернется еще большей холодности Москвичей, чѣмъ М. Чарнышенко. Если можетъ, я вышлю немедленно въ Лавку при конт. Москвитянина сколько назначите экземпляровъ.

Истинно Васъ уважающій

П. К.

№ 3528 (М). 1 лист.

9. 1844 года, февраля 4. Кіевъ.

Потому я такъ долго не отвѣчалъ на Вашу записку, что она не застала меня въ Кіевѣ: я провелъ праздники въ Малороссіи.

Москвитянину я готовъ содѣйствовать болѣе, чѣмъ всякому другому журналу, но предложенная Вами плата так мала, что я скорѣе стану печатать свои сочиненія даромъ, чѣмъ соглашусь за нее работать.

Есть у меня готовая уже къ печати Повѣсть о старыхъ временахъ и обычаяхъ малороссійскихъ¹⁸⁾, романъ подъ заглавіемъ Сотникъ Шрамко пишется, многое другое затѣвается, но все что пишу, складываю въ портфель и ни строчки нигдѣ не печатаю. Сочиненія мои ни мало не потеряютъ, если пролежатъ у меня 10 лѣтъ, а можетъ-быть, когда-нибудь они, говоря по малороссійски, станутъ мнѣ въ великой пригодѣ. Это прошу принять къ свѣдѣнію, и если Вамъ сильно понадобится для Москвитянина моя повѣсть или романъ, присылайте по 50 р. ср. за листъ, и Вы получите нужное количество листовъ немедленно.

Михайло Александровичъ¹⁹⁾ Кіевлянина не издаетъ; а угрожаетъ цѣлымъ журналомъ, но это, кажется, онъ дѣлаетъ только для своего утѣшенія. О періодическомъ изданіи въ Кіевѣ еще рано думать.

Печатайте жъ, ради Бога, лѣтопись малороссійскую.

Преданія мои пропущены цензурою — и я могъ бы прислать Вамъ ихъ для продажи какому нибудь книгопродавцу, но не хочется: во первыхъ, такъ какъ онѣ писаны почти вездѣ по малороссійски, то ихъ въ Москвѣ изуродуютъ безбожнѣйшимъ образомъ, а во вторыхъ, право, и жалъ и совѣстно бросить такое сокровище за безцѣнокъ. На лѣто я затѣваю путешествіе по всѣмъ тѣмъ мѣстамъ, гдѣ обитали Запорожцы, для собранія преданій о могилахъ, урочищахъ и т. п., а потомъ ѣду къ Черноморцамъ, чтобъ увидѣть въ лицо остатокъ чубатыхъ головорѣзовъ, оставившихъ намъ послѣ своей безалаберной жизни въ наслѣдство такую яркую и глубокую поэзію. Странствуя по ихъ теперешнимъ кочевьямъ и межъ ними самими, я все буду записывать, и тогда составитя изъ этихъ преданій единственная и неоцѣненная книга.

Украина моя принята здѣшними читателями очень дурно. Для иныхъ она служитъ предметомъ смѣха, другіе ничего въ ней не понимаютъ и говорятъ даже, что она написана не малороссійскимъ языкомъ, и только сотый изъ читателей видитъ въ ней то, что я вижу. Это впрочемъ меня не огорчаетъ. Взяты давно не братья струны. Малороссійская наша публика слишкомъ еще мало чувствуетъ законы изящнаго. Черезъ нѣсколько лѣтъ Украина моя найдетъ себѣ болѣе цѣнителей. У Васъ на Москвѣ также, я думаю, никто ее читать не станетъ. Моя къ Вамъ покорнѣйшая просьба. Если Степанъ Петровичъ Шевыревъ не дастъ ей надлежащаго значенія и намѣренъ въ нѣсколькихъ общихъ выраженіяхъ изложить о ней свое мнѣніе въ Москвитянинѣ, то попросите его лучше вовсе о ней умолчать. Грабовскій увѣдомляетъ меня, что пишетъ о ней большую эстетико-критическую, а вмѣстѣ съ тѣмъ и критико-историческую, статью.

П. Кулѣвизъ.

№ 3529 (М). 2 листы.

10. Милостивый Государь, Михайло Петровичъ!

Мнѣ очень совѣстно передъ Вами, что я не могъ доставить Вамъ для Москвитянина письма Грабовскаго о Гоголѣ; а не могъ я доставить Вамъ его потому, что лишь только перевелъ и показалъ Петру Александровичу²⁰), Петръ Александровичъ послалъ его въ типографію и велѣлъ набирать; послѣ уже онъ хотъ и узналъ, что это письмо обѣщано мною Вамъ, но братъ назадъ изъ типографіи было не ловко. Въ замѣну того

посылаю Вамъ отрывокъ изъ моего романа²¹⁾, замѣчательный въ томъ отношеніи, что представляетъ картину старинныхъ украинскихъ обычаевъ, основанную на прилежномъ изученіи старины. Покорнѣйше прошу Васъ не выпускать ни одного примѣчанія. Пусть меня упрекаютъ въ педантизмѣ, но я имѣю свои резоны (ахъ! извините за иностранное слово!). По напечатаніи, покорнѣйше прошу отиснуть для меня два экземпляра, въ томъ числѣ одинъ на писчей бумагѣ. Будьте такъ добры, Михайло Петровичъ, велите переписать означенныя мною въ лѣтописи Велички мѣста и сообщите мнѣ. Это послужитъ мнѣ и для романа, и для многихъ другихъ занятій. Если хотите, я напишу статью объ украинскихъ лѣтописяхъ для Москвитянина.

Въ Петрѣ Александровичѣ я нашелъ почтеннѣйшаго и добрѣйшаго человѣка. Меня, кромѣ лекторства въ Университетѣ, сдѣлали еще Старш. Учит. Словесности въ Пятой Гимназій. Получая 1.000 р. ср. въ годъ жалованья, я теперь совершенно обезпеченъ и могу предаться своимъ занятіямъ съ полнымъ спокойствіемъ. — Примите увѣреніе въ глубокомъ моемъ къ Вамъ почтеніи и совершенной преданности.

Вашъ, Милостивый Государь, покорнѣйшій слуга

П. Кулѣвиз.

1845, ноября 24, С. Петербургъ.

Адресъ на имя Петра Александровича.

P. S. Рукопись мою покорнѣйше прошу возвратитъ мнѣ.

Не купить ли кто изъ Вашихъ Московскихъ книгопродавцевъ права на первое изданіе Черной Рады?²²⁾ Я скоро окончу. Условій я никакихъ заключить не могу; а за наличныя, въ одинъ разъ, при отдачѣ рукописи отданныя мнѣ деньги готовъ уступить. Цѣна 1.000 р. серебромъ.

11. П. Кулѣвизъ свидѣтельствуетъ Вамъ свое почтеніе. Позвольте посѣтить Васъ завтра въ 9 часовъ утра. (На всякій случай) остановился въ гостинницѣ Шевалдышева въ 29 №.

П. К.

№ 3530 (М). 6 листів.

12. С. Петербургъ 1846, генв. 17.

Паны мои, какъ называете Вы Черную Радугу, окончены наканунѣ новаго года. Впрочемъ тутъ не одни паны, а пополамъ съ мужиками, и изъ этого-то вся и бѣда вышла! Я боюсь, чтобъ цензура не обрѣзала третьяго тома, гдѣ весьма очевидны

становятся главныя мои идеи. Что же Вы посоветуете мнѣ дѣлать съ этимъ романомъ? Я думалъ уступить его какому нибудь книгопродавцу за тысячу рублей серебромъ. Другихъ условій заключать съ этимъ народомъ невозможно. Если не дадутъ мнѣ 1.000 р. ср., то и печатать не буду. Что Вы на это?²³⁾

Чарнышенко скоро приѣдетъ изъ Малороссіи. У меня, вмѣстѣ съ тѣми экземплярами, что въ лавкѣ Москвитянина, — 369 экземпляровъ, и я охотно уступилъ бы ихъ за 400 р. ср., — сумма, которую долженъ я въ Кіевскую Университетскую типографію. Пусть лавка Москвитянина заплатитъ мой долгъ, я уступлю ей.

Какъ я буду Вамъ благодаренъ за выписки изъ Лѣтописи Величка, которая и безъ того мнѣ уже много помогла, какъ это Вы увидите изъ 3-го тома моего романа, отложеннаго до знакомства съ сею достопочтенною госпожею!

Съ истиннымъ почтеніемъ Вашъ покорнѣйшій слуга

П. Кулѣшъ.

Адресъ: П. А. Плетневу, а Васъ прошу передать П. А. Кулѣшу или хоть и такъ: П. А. Кулѣшу, учителю Пятой С. Петербургской Гимназіи.

Не благоволите ли Вы присылать мнѣ Москвитянинъ на 1846 годъ?

13. Милостивый Государь, Михайло Петровичъ!

Вы, видно, не получили моего адреса: уже и 2 книжка Москвитянина вышла, а мнѣ отъ Васъ, всё ничего нѣтъ. Прошу адресовать: П. А. Кулѣшу, учителю 5-й С. Петербургской гимназіи.

Вы по почерку догадались, что рецензія Кочубея моя и выставили букву К. Мнѣ этого не хотѣлось, во первыхъ, потому, чтобъ не вооружать противъ себя малороссійскихъ писателей, людей для меня полезныхъ, внѣ ихъ творчества; а во вторыхъ потому, что мнѣ хотѣлось подшутить надъ однимъ знакомымъ, котораго по имени города Борзны всѣ тамошніе читатели сочли бы авторомъ этой рецензіи²⁴⁾.

Видѣлъ я чтенія Вашего общества Исторіи. Прекрасное дѣло. Не понимаю только, зачѣмъ историческіе малороссійскіе источники начать съ Лѣтописи Конискаго, тогда какъ мы имѣемъ источники въ болѣе строгомъ значеніи этого слова, т. е. сочиненія не прагматическія. Нельзя ли мнѣ какъ-нибудь примкнуть къ Вашему Историческому Обществу? Я приготовилъ бы для печати

одинъ украинскій современный мемуаръ о войнахъ Хмельницкаго и о междоусобіяхъ, бывшихъ въ Украинѣ по его смерти. Эта лѣтопись, напечатанная въ слѣдъ за Конискимъ была бы лучшимъ объясненіемъ Исторіи Руссовъ. На основаніи этихъ двухъ сочиненій можно будетъ многое сказать не только о фактахъ исторіи Украины, но и о направленіи, принятомъ этою Исторіею въ смыслѣ науки.

Ожидаю съ нетерпѣніемъ выписокъ изъ Вашей Величковской лѣтописи. Романа не печатаю и не знаю, какъ напечатать. Не хотите ли напечатать въ Москвитянинѣ эпизодъ или лучше сказать одинъ день изъ жизни Кирила Тура? Онъ составляетъ цѣльную картину обычаевъ запорожскихъ и займетъ листа 2 печатныхъ съ лишкомъ²⁵⁾.

Съ истиннымъ почтеніемъ имѣю честь быть Вашимъ, Милостивый Государь, покорнѣйшимъ слугою *П. Кульшш.*

1846, марта 23. С. Петерб.

14. С. Петерб. 1846, апр. 13.

Справлялся я о Москвитянинѣ въ Газетной Экспедиціи, но тамъ сказали мнѣ, что чрезъ Газ. Эксп. только одинъ Петербургскій подписчикъ получаетъ Москвитянинъ. Изъ этого я заключаю, что Вашъ прикащикъ, чтобъ воспользоваться 5-ю рублями съ каждаго экземпляра, пересылаетъ ихъ чрезъ книгопродавцевъ, а отъ этого и Петръ Александровичъ иногда получаетъ книги не всѣ, а почти всегда поздно. Итакъ прошу Васъ покорнѣйше распорядиться о доставленіи мнѣ Вашего журнала.

Кромѣ крошечной записки чрезъ Петра Алекс., я отъ Васъ никакихъ писемъ ни ничего письменнаго, ниже печатнаго*) до того, на которое отвѣчаю, не получилъ.

О Лѣтописи Велички, какъ я и прежде Вамъ говорилъ, не могу написать ничего, пока не буду имѣть выписокъ. Ожидаю съ нетерпѣніемъ.

Конискій печатается хорошо. Я жалѣю, что во время пребыванія моего въ Москвѣ Вы не познакомили меня съ Бодянскимъ²⁶⁾. Мы могли бы потолковать о многомъ, взаимно намъ полезномъ.

Зачѣмъ спрашивать у меня, какъ говорятъ о Москвитянинѣ? Одни такъ, какъ От. Зап., а другіе, какъ Совр. Что касается до меня, то я отъ всей души желаю, чтобъ этотъ жур-

*) Написано між рядками. Ф. С.

наль процвѣталъ во вѣки. Я на Москву смотрю съ отрадными упованіями, а Петербургъ мнѣ не по сердцу.

Романъ мой долго лежалъ у Никитенка²⁷⁾, какъ у цензора. Наконецъ я взялъ у него съ намѣреніемъ отослать для цензуры въ Кіевъ. Онъ сперва обѣщалъ мнѣ продать его кому-нибудь, но потомъ позабылъ, а я напоминать объ обѣщаніяхъ не люблю. Не знаю, когда удастся мнѣ его напечатать. Согласитесь, что тяжело имѣть облеченную, уже въ слово идею и молчать!

Что я дѣлаю? Я дѣлалъ бы много, еслибъ не служба. Теперь изучаю источники Русской Истории. Можетъ быть со временемъ я напишу романъ изъ до-Петровскаго періода.

Живется мнѣ не дурно. Скучаю только за Малороссією. Хочу ѣхать лѣтомъ, а всѣ называютъ это крайней глупостью. Я согласенъ, но что мнѣ въ этомъ умномъ городѣ замѣнить звуки родного моего языка и видъ моей родины? Вальтеръ-Скоттъ не мучилъ, когда говорилъ Вашингтону Ирвингу: „Я умеръ бы, еслибъ долго не видѣлъ Шотландіи“. Итакъ, можетъ быть, я сдѣлаю въ этомъ году глупость.

Съ глубокимъ почтеніемъ

П. Кулѣшъ.

Адресъ: Учителю 5-й С. Петербургской Гимназіи. Въ Колоннѣ, въ Торговой Улицѣ, въ домѣ Вагенгейма, въ квартирѣ подъ № 20.

15. П. Кулѣшъ свидѣтельствуетъ Михаилу Петровичу свое почтеніе. — Я думаю, Васъ можно застать сегодня часа въ 4 съ половиною. 1846, дек. 9.

16. Ваше приглашеніе на вечеру было для меня истинно соблазнительно, но поѣздка въ Вамъ разстроила бы мои дѣла. Во первыхъ я уже назначилъ завтра утромъ часъ для ямщика съ лошадьми, а отъ Васъ — знаю по опыту — раньше десяти часовъ утра я не могъ бы уѣхать. Во вторыхъ — въ Малороссіи я назначилъ съѣхаться со мною въ опредѣленные дни нѣкоторымъ пріятелямъ, желающимъ со мною проститься. Опоздавши лишніе сутки, я обманулъ бы ихъ и поплатился бъ двойнымъ огорченіемъ за удовольствіе, какое доставила бы мнѣ Ваша бесѣда. Итакъ — до свиданья, достопочтеннѣйшій Михайло Петровичъ, на три года! Да ниспошлетъ Вамъ Богъ всѣ блага жизни. — Покорнѣйше прошу прислать обѣщанныя Вами письма въ Кіевъ на имя Юзефовича²⁸⁾. Я пробуду тамъ больше недѣли.

Съ глубокимъ почтеніемъ

П. Кулѣшъ.

10. XII. 1846.

17. Авторъ статьи объ открытіи памятника Екатерины II желаетъ, чтобъ его статья была напечатана какъ можно скорѣе, т. е. въ книжкѣ еще нынѣшняго года.

Извините, Михайло Петровичъ, что я не въ точности исполнилъ Ваше порученіе. Извошику, видно, выгоднѣе было не понять меня, и онъ завезъ меня сперва въ почтамтъ, а потомъ въ Вашу лавку.

П. К.

1846, дек. 10. Москва.

Далі написано олівцем:

На оберткѣ въ Москвитянинѣ лавка предлагаетъ продавать книги всѣхъ авторовъ съ уступкою въ ея пользу по 10 процентовъ; а теперъ съ меня требуютъ по 15, да еще за брошюру, продающуюся въ пользу бѣдныхъ!

П. К.

Вмѣстѣ съ письмами покорнѣйше прошу Васъ разрѣшить этотъ вопросъ и приказать выдать мнѣ расписку изъ лавки, съ означеніемъ, по сколько процентовъ возьмутъ.

На обгортці:

Его Высокородію Михайлѣ Петровичу Погодину.

№ 3532 (М). 3 листи.

18. Тула. 1848, февр. 2.

Милостивый Государь, Почтеннѣйшій Михайло Петровичъ!

Не смотря на грозную тучу, помрачившую дни мои, Вы, уповаю, не перестали считать меня человѣкомъ еще живущимъ и не бесплодно живущимъ²⁹). Можетъ-быть, со временемъ засіяетъ и надо мною солнце и позволить мнѣ явить на свѣтъ то, что нынѣ пишется, но не смѣетъ показаться въ печати. Можетъ-быть не разъ еще явимся мы съ грубоватою, мужиковатою моею музою и въ Москвитянинѣ. Чего не можетъ быть? Въ этомъ то отрадномъ упованіи дерзаю вознести къ Вамъ гласъ свой, въ качествѣ бывшаго и, по закону вѣроятностей, будущаго сотрудника Москвитянина, и просить Васъ бросить ко мнѣ въ Тулу нѣсколько лучей Вашего разума, а по просту сказать — распорядиться о высылкѣ мнѣ по прежнему Вашего Москвитянина. А какъ я не видалъ его съ 8 книжки 1846 года, то покорнѣйше прошу выслать мнѣ сперва кончикъ 1846 и весь 1847, а потомъ уже освѣщать мою темницу въ урочное время каждою новою книжкою.

Я въ Тулѣ принятъ какъ нельзя хуже; незнакомъ ни съ одной душою; живу съ женой какъ на необитаемомъ острову;

учусь, читаю, пишу и — сказать ли Вамъ удивительную вещь? — предоволенъ своею участью!

Адресъ: Такому-то, въ Тулѣ. Вашъ П. Кулѣшъ.

19. Милостивый Государь, Михайло Петровичъ!

Отъ всей души благодарю Васъ за Москвитянинъ. Я получилъ два первые №№ 1848. Жалѣю, что не могу принять участія въ отдѣлѣ изящной словесности. Я не получилъ еще позволенія печатать свои сочиненія и не получу его до тѣхъ поръ, пока не представлю въ III отд. Канцеляріи Е. И. В. такого произведенія, которое бы показало Правительству, что современные политическіе вопросы для меня, какъ для писателя, не существуютъ и что одно безотносительно прекрасное сдѣлалось моею цѣлью. Съ этимъ намѣреніемъ я приступилъ къ роману изъ временъ Самозванца Отрепьева и завязываю его въ Сѣверской Украинѣ, гдѣ скопище сподвижниковъ Косолапа, вмѣстѣ съ людьми опальныхъ бояръ, вмѣстѣ съ безсильными командами воеводъ и ихъ чиновниковъ и жизнь приграничная, всегда отличная отъ жизни странъ центральныхъ, представляютъ довольно романтическихъ концепцій (Люблю я очень это слово, да не могу перевести, оно у насъ покаместъ ново, и врядъ ли быть ему въ чести). Я по возможности намѣренъ избѣгать извѣстныхъ историческихъ картинъ, а больше буду стараться ловить такіе случаи, гдѣ историкъ радъ бы что-нибудь сказать, да не смѣетъ въ важномъ своемъ парадѣ своротить съ большой дороги на проселочную, неизвѣстную, не означенную верстами. Все это пишется къ Вамъ, Вы уже и сами знаете для чего. Во первыхъ для того, чтобы вспомнить старину, когда молодые писатели уважали свое дѣло и не иначе къ нему приступали, какъ съ одобренія людей опытныхъ и почитаемыхъ. Въ этомъ отношеніи Вы для меня безцѣнный кодексъ русской исторіи и старины, равно какъ и наставникъ, воспріявшій отъ рожденія не одинъ талантъ нашей литературы и видѣвшій собственными глазами зачатіе, образованіе и твореніе не одного великаго произведенія. Во вторыхъ для того, что Вы обладаете матеріальными средствами для поддержанія моего сочиненія. Многое Вы сами издали, многое Вы имѣете. Я же здѣсь въ Тулѣ, отчужденный отъ общества какою-то непонятной ко мнѣ неприязнью вездѣ, гдѣ я ни пробовалъ показываться, имѣю подъ рукою весьма немного книгъ. Поэтому, еслибъ предположить, что Вы благоволите снабдить меня на извѣстное время кой-какими

матеріалами, то я съ радостью принялъ бы на свой счетъ пересылку ихъ изъ Москвы и доставилъ бы ихъ обратно въ назначенное время. Скупить же всѣ книги, изъ которыхъ я могу заимствовать свѣдѣнія о данной эпохѣ, не позволяетъ мнѣ разсудокъ, потому что я до сихъ поръ считаюсь на службѣ безъ всякаго жалованія и не знаю, сколько мѣсяцевъ и лѣтъ буду безъ жалованья. Губернатора я не вижу, и онъ обратилъ на меня не больше вниманія, какъ на самаго обыкновеннаго канцелярскаго чиновника. Вотъ-то какія обстоятельства: истинно постichesкія!

Глубоко васъ почитающій

П. Кулѣвизъ.

1848, м. 7. Тула.

Р. С. У меня есть Карамзинъ, Сказ. Соврем. и Чтенія Общ. Ист. и Др. Р.

20. Милостивый Государь, Михайло Петровичъ!

Отъ души благодаренъ Вамъ за Вашу подѣльчивость, но ложка нужна только во время обѣда. Не получая отъ Васъ отвѣта, я прибѣгнулъ къ другимъ средствамъ и кой-какъ досталъ нужныя для моего дѣла пособія. Но дѣло мое приняло странный оборотъ: вмѣсто романа, вспало ми умъ похоти написать исторію, и вотъ я принимаюсь и произвожу Исторію Бориса Годунова и Димитрія Самозванца³⁰⁾. Книга вышла страницъ въ 300; за вкусъ не отвѣчаю, а состряпано горячо. Я послалъ ее на цензуру въ III Отдѣленіе Собственной Е. И. В. Канцеляріи и буду очень радъ, если она отворитъ мнѣ дверь въ типографію. Романъ между тѣмъ я началъ, и хотя историческимъ трудомъ проложилъ себѣ дорогу сквозь трущобу темной старины, но не знаю, какъ скоро его окончу: дѣло не легкое вызвать изъ гробовъ чужихъ праотцевъ! свои послушнѣе.

Еще разъ приношу сердечную мою благодарность за Москвитянинъ. Какъ мнѣ нравится его солидный тонъ и религіозно-философскій характеръ! Всякая книжка его непременно заронитъ въ душу нѣсколько мыслей, которымъ оставаться тамъ вѣчно. Спасибо Москвѣ: она многое отстояла и отстоитъ еще въ будущемъ.

Душевно почитающій Васъ покорнѣйшій слуга

1848, сент. 1. Тула.

П. Кулѣвизъ.

№ 3535 (М). 3 листы.

21. 1851, генваря 6. Борзна.

Въ Малороссіи я пробуду не долго; около 20 надѣюсь быть въ Москвѣ; тогда и потолкуемъ съ Вами, почтеннѣйшій Михайло Петровичъ, о моихъ сочиненіяхъ. Малороссія рѣшительно не благопріятствуетъ моей дѣятельности: я не написалъ и увѣренъ, что не напишу въ ней ни слова. Историческій романъ мой все еще не оконченъ. Кончу его развѣ въ Петербургѣ. А о современномъ, посланномъ одному корреспонденту для передачи въ цензуру, не получилъ еще извѣстія.

Глубоко Васъ почитающій

П. Кулѣшъ.

22. Спб. 1851, марта 3.

Не клянутся мои литературныя дѣла. За Березина³¹⁾, котораго я намѣренъ былъ, по одобреніи Цензуры, помѣстить въ Москвитянинѣ, я получилъ выговоръ и долженъ былъ разстаться съ нимъ навсегда. Это пускай останется между нами, потому что на выговорѣ написано: Секретно, и я единственно для того Вамъ сообщаю объ этомъ, чтобы Вы не терялись въ недоумѣніи, почому я не исполняю даннаго Вамъ обѣщанія. Сѣверяки мои, кажется мнѣ, ни въ какомъ случаѣ не могутъ вооружить противъ себя Цензуры; но я еще не оправился отъ нанесеннаго мнѣ удара и не знаю, когда ихъ кончу. Въ ожиданіи моего вдохновенія и разрѣшенія мнѣ являться въ печати, прошу Васъ по прежнему высылать мнѣ Москвитянинъ и быть увѣреннымъ, что я рано или поздно возблагодарю Васъ за него своимъ сотрудничествомъ.

Я еще не получилъ мѣста по службѣ, хотя, кажется, скоро получу. Сказалъ бы, какое, но — ничто не вѣрно подъ луною.

Глубоко Васъ почитающій

П. Кулѣшъ.

23. 1851, августа 26. С. Петерб.

Вамъ, я увѣренъ, пріятно будетъ узнать, добрѣйшій и почтеннѣйшій Михайло Петровичъ, что я наконецъ кой-какъ устроился на новомъ для меня поприщѣ: съ 1-го іюля я служу редакторомъ Статистическаго отдѣленія въ Министерствѣ Государственныхъ Имуществъ. Жалованья получаю только 714 р. сер. въ годъ, но доволенъ и малымъ.

При этомъ случаѣ приношу Вамъ опять мою душевную благодарность за постоянную высылку мнѣ Вашего прекраснаго

журнала, которому и мы въ свое время надѣмся принести до-
вльющую дань³²⁾.

Потрудитесь передать въ контору Москвитянина прилагае-
мый адресъ новой моей квартиры.

П. А. Плетневъ поручилъ мнѣ свидѣтельствовать Вамъ
свое почтеніе. Онъ вчера переѣхалъ съ дачи въ городъ, и мы
теперь будемъ видѣться чаще. Онъ для меня по прежнему все,
чѣмъ можетъ быть человекъ для человека на чужбинѣ.

Глубоко Васъ почитающій

П. Кулѣш.

Одинъ мой знакомый знаетъ польскій, французскій, нѣмец-
кій, англійскій, итальянскій и испанскій языки въ такой мѣрѣ,
что можетъ съ каждаго изъ нихъ переводить на русскій; рус-
скимъ же языкомъ онъ владѣетъ весьма удовлетворительно
и уже пробовалъ свое перо для печати. Знакомый этотъ пред-
лагаетъ Москвитянину свои услуги на извѣстныхъ условіяхъ;
но не желаетъ подписывать своего имени подъ переводами
и уступаетъ эту славу, кому Вамъ угодно. Если Москвитянину
нуженъ такого рода сотрудникъ, то благоволите присылать на
мое имя статьи для переводовъ, или — если книгу легко до-
быть — потрудитесь указывать, что перевести. Я ручаюсь не
только за умѣніе моего знакомаго передавать иноземную рѣчь,
но и за скорость работы и за аккуратность въ сношеніяхъ.

ПРИМІТКИ.

1) Объява надрукована в „Москвитянинѣ“ подъ назвою: Внутреннее
Извѣстие. Изъ Кіева. П. Кулешъ объявляетъ о своемъ намереніи писать Историю
коренныхъ Малорусскихъ фамилий и проситъ всехъ о сообщеніи ему фамиліальныхъ
документовъ“. (1842, XI, 244—245).

2) П. К. — Коваль Захарко, рассказъ одного козака — („Москвитянинъ“,
1843, ч. I, н. I, с. 132—140). Иное оповідання не було надруковано.

3) Михайло Чарнышенко... Сочиненіе П. Кулеша, Кіев, В Универ-
ситетской типографіи, 8°, часть первая, с. 206; часть вторая, с. 190, часть
третья, с. 215. Отрывки изъ новаго романа Михайло Чарнышенко.
 („Москвитянинъ“, 1843, ч. V. N. 9, с. 243—264; смесь). Передруковано розділи
XIV, XV і XVI роману безъ примітокъ, безъ поділу на розділи й безъ підпису.

4) Ці літературно-наукові плани Кулешъ повторивъ ще разъ вь більш літера-
турній обробці в листі до Юзефовича з Сквирі від 10. IX. 44 р. (К. Ст. 1899,
2, с. 199—201).

5) Кулешъ надрукував у „Чтеніяхъ“ (Имп. Общ. Ист. и древн. рос. при
Моск. Ун—те, 1846 г. ч. 1). „Летопись Самовидца о войнахъ Богдана Хмель-
ницкого и о междуусобіяхъ, бывшихъ в малой Россіи по его смерти“. Листи
Кулеша до Бодяньського з 1846 г. „Кіев. Стар.“ 1898, 2.

6) Записки о Южной Руси, т. 1-й СПб. 8°, XXVI+332+(2). 1856. Думы и песни, с. 1—322.

7) „Украинские народные предания“, кн. I-я (1847—1893), (вид. в „Чтениях“).

8) „История воссоединения Руси“, 1874, 1877 (в 3-х т.). Материалы т. I. М. 1877. Отпадение Малороссии от Польши (1340—1654). (т. I. „Чтения“ 1888, 2, с. 1—183). Окремо в 3-х т. т. М. 1888—1889.

9) „Ответ г. Сенковскому на его рецензию „История Малороссии“ Маркевича“. („Москвитянин“, 1843, ч. III, ч. 5, с. 161—177, критика).

10) Шевирьов, С. П. (1806—1864) проф. Моск. ун-ту по кафедре рос. лит., приятель Погодіна, і керівник літерат. частини в „Москвитянине“.

11) „Это будущая — Черная Рада“ — примітка Ред. „К. Ст.“ до листа Кулішевого до Юзефовича (К. Ст. 1899, 2, с. 197).

12) Пор. листа Куліша до Юзефовича (К. Ст. 1899, 2, с. 188—189), також як і до Погодіна з 27. IV. 43, в якому він оповідає, при яких обставинах з'явилася у нього ідея цього роману — „Чорна Рада“.

13) Річ ведеться про „Украинские народные предания“, що їх надрукувало И. Общество Истор. и древн. Рос. в 1847 р., але книжка з'явилася в світ лише в 1893 розміром 100 ст. в 8-ку. Різниця на 100 сторінок між проєктом і надрукованим збірником Преданій пояснюється листом Куліша до Бодяньського з 31 серпня 1846 р.: „Я покорнейше прошу Вас... поспешить печатанием моих преданий, чтобы я мог захватить их несколько экземпляров в Малороссию и за границу, где, посредством этой книжки мне удобнее будет знакомиться с разными лицами, перечитать их по получении и объявить мне Ваше мнение о них. Сборник мой заключал еще один отдел религиозный, но цензор не пропустил без духовной цензуры. Прилагаю этот отдел и прошу Вас покорнейше, если можно, найти светского или духовного цензора хоть для статьи: Путешествие по другому свету, замечательной по средству ее с легендами, вошедшими в Вожеженную Комедию Данта“. (К. Ст. 1893, 2).

14) „Украина“ зложивъ П. Кульшъ. Одъ початку Вкраины до Батька Хмельницького“. В унив. типогр. 8°, с. 7+95+2. К. 1844. (Пор. Лист до Юзефовича, К. Ст. 1899, 2, с. 191—3 з 14. VIII. 43).

15) Грабовський Мих. (1805—63). Польський письменник і критик, до якого близько стояв Куліш, що познайомився з ним в його маєтку с. Александрівці, Чигиринського пов. в липні 1843 р. (Лист. до Юзефовича, К. Ст. 1899, 2, с. 190—1).

16) „Казакі“, повесть. Соч. Кузьмича. СПб. 1843. (Раніш була надрукована в „Маяке“ 1842, ч. IV—V). Зміст подано у проф. В. Сиповського „Україна в російському письменстві“, К. 1928, с. 209—212. Рецензія Куліша невідома.

17) „Україна“, К. 1843. Про неї записує Куліш і в 8-му листі з 28. XI. 43.

18) Пор. лист до Юзефовича з 10. XII. 43. (К. Ст. 1899, 2, с. 196), в якому Куліш повідомляє, що почав її писати й вона може бути готова до 1-го січня 1844 р.

19) Максимович М. А. (1801—1873), перший ректор Київського Університету. У 1840—41 рр. надрукував дві книжки „Киевлянина“, в яких вміщено й оповідання Куліша.

20) Плетньов П. О. (1792—1862), ректор Петерб. Ун-ту, критик і журналіст, видавець „Современника“ (1838—1846), протектор Куліша, з донькою якого Ольгою останній думав один час одружитися.

21) Справа йде про „Козацкіе пань“, надр. 1846, ч. I, N. I, с. 81—122.

22) В 1857 р. з'явилося два видання — укр. і рос.: 1) Чорна Рада, хроніка 1663 року. Написавъ П. Кулишъ, СПб. 4, 248. 2) В типогр. Ал. Якобсона, Ц. 3 руб. сер.). 3) Черная Рада, хроника 1663 года, Сочинение П. А. Кулиша, М. 8^о, 253 стр. 3) Эпиллог к „Черной Раде“ Об отношении Малороссийской словесности к общерусской. („Русская Беседа“, М. III. Книга седьмая, с. 123—145). Останне видання „Книгоспілки“ 1928 р. з передмовою О. Гермайзе.

23) В пізнішому листі до Бодяньського з 7 листопаду 1846 р. Куліш писав: „Я уже писал к Вам, что Украинскую „Черную Радѹ“ папечатая у Вас. Что касается до русской, то оставляю до возвращения из заграници. Не хочется напрашиваться с своим добром к Погодину!... Як знаємо тепер, Куліш „напрохувався“ з „Черною Радою“ у 3-х листах до Погодіна — 11, 12 і 13-му“.

24) Кочубей, генеральный судья. Историческая повесть Николая Семеновского. Рец. Куліша в „Москвитянинѹ“ 1846 р. „Знакомый“ — чи не Білозерський В. М.?

25) Надруковано в „Москвитянинѹ“ 1846 р. ч. III, N. 5, с. 3—32.

26) Бодяньський Осип Максимович (1808—1877), професор-славіст, письменник, збирач матеріалів народної творчості, секретар „Общ. Ист. и древн. Рос.“ і редактор його органу „Чтения“, де було надруковано в той час багато укр. матеріалів. Познайомився з ним Куліш у Москві перед виїздом закордон у наукове відрядження.

27) Никитенко Олександр Васильович (1805—1877), відомий більше як цензор петерб. ценз. комітету, з великими зв'язками в літер. світі, аніж як професор Петерб. Ун-ту на кафедрі рос. словесности. З 1846 р. був редактором „Современника“. В листі до Юзефовича з 20 грудня 1845 р. описана літ. вечірка у Никитенка (К. Ст. 1899, 2, с. 205).

28) Про взаємовідносини М. В. Юзефовича (1802—1889) з Кулішем подано в передмові до листування (1843—1861) К. Ст. 1899, 2, с. 185—7.

29) Вислання до Тули, в якому Куліш перебував три роки й три місяці.

30) Надруковано в „Чтенне для молодых людей“, СПб. 1857, 8^о. В типографіи Куліша, VII, 330 + VI.

31) Про роман „Петр Иванович Березин и его семейство“, що був написаний у другій половині 1849 р., згадує Куліш у листі до Бодяньського з 1. II. 1851 із Петербургу. Див. також Ол. Дорошкевич, Куліш на засланні „Збірник „Куліш“. ВУАН, 1927, с. 54—60.

32) Пізніше Куліш нічого не надрукував у Москвитянині. Останньому відому нам згадку про нього маємо в листі до Бодяньського з 1853 р. 24 лютого: „Недавно в Москву прислана из Нежиня книга Тулова об эстетике. Пожалуйста похлопочите, чтоб она была похвалена, чего она и заслуживает. Может быть Вы имеете средства подействовать косвенно и на Москвитянина...“

II.

Кирило Студинський.

До історії зв'язків П. Куліша з Осипом Ливчаком.

В листі до Костомарова з дня 13. V. 1866 р. писав Куліш: „Въ „Московскихъ Вѣдомостяхъ“ упомянуто о двухъ моихъ письмахъ къ Ливчаку, вслѣдствіе которыхъ приістановлено имъ печатаніе „Золотой Грамоты“. Оба сіи письма относились къ 13. № „Золотой Грамоты“. Я написалъ къ нему, что никто его не уполномочивалъ на перенесеніе обыденныхъ разговоровъ на страницы его газеты, что если сообщать наши мнѣнія о томъ, о семъ, то не надо было ихъ измѣнять по своему усмотрѣнію. Потомъ я сказалъ, что кн. Черкасскій никогда не спрашивалъ у меня, какъ я думаю объ учебномъ языкѣ для здѣшнихъ русиновъ, а высказывался я въ пользу великорусскихъ учебниковъ для начальныхъ училищъ у Витте (попечителя Варшавської учебной округи) предпочитая литературный русскій языкъ тому варварскому нарѣчію, которымъ пишутся во Львовѣ учебники для Галиційскихъ школъ. Второе письмо мое обличало Ливчака во взведенной на меня клеветѣ, будтобы я Малороссіи не признаю Русью и. т. п. Тутъ я ему сдѣлалъ хорошее наставленіе, какимъ образомъ приобрѣтається вліяніе на умы, и убѣждалъ оставить манеру извращенія фактовъ, а въ заключеніе просилъ, или лучше сказать — требовалъ напечатать оба мои письма“⁽¹⁾).

Маю на думці подати ближші вістки про взаємини Куліша з Ливчаком, тому піchnу від особи останнього, чоловіка, без сумніву інтересного і талановитого.

Осип Никол. Ливчак умер в Петрограді, дня 27. жовтня 1914 р. у 72. році життя. В два дні пізніше похоронено його на Кузьминському кладовищі.

Був він сином священика з перемиської епархії. В Перемишлі кінчив він гімназію, а що мав наклін до технічних студій, тому поїхав до Відня на дальше образумання в тамошній політехніці. Покінчивши студії, він залишився на постійний побут

у Відні і почав видавати гумористичний часопис п. н. „Страхопудъ“ (1863—8) враз із додатком „Золотая Грамота“ (1864—6). В році 1867 редагував він у Відні побіч „Страхопуда“ ще й „Славянскую Зарю“ (1867—8). Від року 1865. почав він також видавати „Славянскую Библиотеку“ і в п'яти випусках помістив у ній протягом двох літ поему Пушкіна „Евгеній Онѣгінъ“.

Головним предметом його життєвих інтересів були технічні винаходи, для яких одначе не мав грошових засобів. Важке життя у Відні склонило його до виїзду в р. 1868 в Росію. Зразу займав він у Вільні становище учителя реальної школи, а з часом переселився до Петрограду, щоби там всеціло віддатись своїм винаходам. Від матриц в друкарському мистецтві, які опісля приміювано в уліпшеному виді, в Липську, аж до ріжних воєнних винаходів включно, Ливчак залишив по собі слід в техніці. Його залізничий вагон „метчик“, який введено в Росії, давав спромогу машиністові вести поїзд по незвісній для нього місцевості. „Прибор Ливчака“, що уліпшив російську „винтовку“, попав навіть у письменство, в „Поединку Куприна“. Через свої винаходи став він звісним також поза границями Росії і, як впевняє один із його життєписців, ще в р. 1907. робив йому австрійський уряд предлогу на переїзд до Відня і продажу його винаходів. Називано його в Росії „русскимъ Эдисономъ“²⁾.

Нас цікавить більше його видавнича творчість. Без сумніву, чільне місце займає у ній „Страхопудъ“. Ливчак був з переконання русофілом і тому російська ідея пронизує усі його писання і видання. Одначе головними мотивами „Страхопуда“ були галицька земля і її важке життя, політичне і суспільне. Тому, що „Страхопуд“ виходив у Відні, де цензура була лекша, як в Галичині, він не в'язався особами галицьких, польських урядових достойників, чи соймових, або парламентарних послів і клеймив їх кривдяче поведіння супротив руського населення. Вдар'яв він також на польську пресу, що просто глузувала собі навіть з подій, які сполокувалися в крові.

В ч. 21—2 „Страхопуда“ за рік 1865 читаємо:

„Pasowska. Подъ такимъ характеризующимъ заглавіемъ сообщает „Gazeta Narodowa“ своей публици, що въ Рожневѣ odbyła się kommissya między dworem i chłopami, що rekwirovano wojsko z Czerniowiec, що kilku zastrzelono i porabano na śmierć, що kilkanaście ciężko ranionych oddano do szpitalu a 4. powieszono zakutych w kajdany“.

„Если Газетъ Народовой ходить о тое, чтобы такими сумными приключеніями увеселяти свою публику, то можебы произвела лучшій эффектъ такою формою:

„Lisy i pasowyska“: W dobrach Jaśnie Wielmożnego Pana N. N. odbyła się walna obława na chłopstwo. Po sutem śniadaniu udano się na łęgi i pastwiska, gdzie się spodziewano napotkać stado chamskich łbów. Padło ich kilku odrazu na miejscu, kilkanaście ciężko ranionych czołgało się po krzakach, a reszta zdołała umknąć w las. Strzelano dzielnie i rąbano prawdziwie po rycersku. Komicznie wyglądało, gdy na odgłos obławy wyleciały ze swoich słomiastych nor przestraszone chamice i młode chamiki, i zaczęły wyć za staremi chamami. Widok był malowniczy i wspaniały, a echo, pochodzące od ryku, odbijało się cudownie w borach okolicznych. — Po odbytej obławie powrócono do dworu na obiad“.

Була це така „звичайна історія“, яка не раз повтор'ялася на галицькій землі за часів Австрії, та й пізніше. Ливчак знав життя люду і тому їдкою сатирою освітлював ці жахливі події.

Рівночасно клеймив він тих своїх земляків, головню з поміж духовного стану та їх рідні, що в р. 1863. по неудачнім польським повстанні надягали жалобу і силкувались уживати дома навіть із службою польської мови³⁾, що враз із своїми сім'ями їздили по „odpustach“ і брали участь в бенкетах і розпусті⁴⁾.

Як син священика знав він гарно важкі матеріяльні та моральні відносини, серед яких доводилося жити тодішньому галицькому духовенству. Бідний, галицький священик, що вегетував на своїй „голодівці“, находив заедно оборону в „Страхопуді⁵⁾“. Відносини духовенства до Риму, його залежність від польських дідичів, що давали „презенти“ на парохії, байдужність вищого клиру супротив потреб духовенства, „обрядовщина“⁶⁾, яка тоді займала уми священиків і доводила до важких суперечок між ними а духовною владою — все те було предметом їдкої іронії в „Страхопуді-і“. Так само не байдужна була Ливчаківі доля сільських учителів, про яких він писав із слезами співчуття, при чому не щадив священиків за легковажне відношення до учителів⁷⁾. Словом, ціле тодішнє життя галицької землі пронизував Ливчак своїм бистрим зором і піддавав його удачній критиці, їдкій сатирі не тільки в слові, але також у гарних рисунках. Так само освітлював він сучасну європейську політику.

На подібно гарний, гумористичний часопис здобулися Українці що й-но в р. 1882—3 в „Зеркалі“, коли його знаменитими

співробітниками були Корнило Устиянович, Анатоль Вахнянин, Іван Франко, Вол. Коцовський, Вол. Масляк і польський священник Ванкович, свояк Вахнянина. Устиянович, талановитий поет і маляр давав у своїх карикатурах влучні рисунки галицьких типів і подій.

„Страхопудъ“ Ливчака виходив неперіодично з причини матеріальних клопотів. Передплачувало його головню галицьке духовенство, але й воно серед своєї неможливості не могло його утримати при житті. Польська преса, спеціально Gazeta Narodowa посуджувала Ливчака о підмоги з Росії, одначе редактор „Страхопуда“ в першому N-рі за рік 1867. відповів на цей заміт влучним зіставленням:

Фактъ	Konsekwenca
Вмѣсто 24. №№ „Страхопуда“ вийшло въ 1866. году лишь 8. Номеровъ;	} ergo: bierze „ruble moskiewskie“.
Россійское посольство въ Вѣнѣ начало только теперь съ концемъ 1866. г. выписывать львовское „Слово“, невыписавши его въ теченіе 6-ти лѣтъ николи ⁸⁾ ;	

(Для употребленія Народовки.)

Хоча Ливчак Поляків не любив, то всеж таки, як почувемо, переняв він на себе посередництво в примиренні їх з Росією. За те, як русофіл, ненавидів він цілим своїм бством українство, що в 60-тих роках минулого віку почало в Галичині бисто розвиватися, завдяки такій потрясаючій події, як смерть бунтаря і мученика Т. Шевченка і його творам та нав'язанню зв'язків з галицькою молодю з боку українських письменників, а головню Куліша, Кониського і других. Справедливої оцінки українства Ливчак дати не міг, хочби тому, що його погляди йшли в напрямку негачії української ідеї та української, громадської думки. Тому й нападав він в „Страхопуді“ на український рух, який вважав сепаратизмом, або й особисто на сучасну молодь⁹⁾. А що хотів він мати за собою в полеміці против українства авторитети, тому старався вийти в зв'язки із закордонними Українцями, як Куліш, Костомаров і Білозерський.

Нагоду до зустрічи із ними він мав в р. 1865. Дня 28. вересня цього-ж року виїхав був Ливчак у Росію через Варшаву, в якій пробув вісім днів. Тут зустрінувся він із всіма трьома, згаданими українськими діячами. Куліш і Білозерський були

тоді у Варшаві на службі, а Костомаров працював по тамошніх архівах. З Варшави поїхав Ливчак до Петрограду і сумежніх місцевостей, Царського Села, Павловська, Гатчини, Петергофу, Кронштату і Оранієнбавму, а вкінці опинився в Москві. Свої вражіння з подорожі описав Ливчак в „Золотій Грамоті“ п. н. „Мое путешествие въ Россію“ (ч. 12—14, 16 і 17).

У Варшаві найшов Ливчак знайомого, який опроводжував його по місті. В обличчях інтелігентних Поляків бачив він тільки злість і бажання мести. В Польщі вдоволені мужики, що дістали в царстві польському не тільки землю, „бо тамъ стались и лѣсы и пасовиска и пропиначіи и млыны и рыбы имуществомъ общимъ якъ для пана помѣщика, такъ и для мужика-земледѣльца. Все те совершается во имя принципа демократичного въ такъ справедливый способъ, что не смотря на мотивы, можетъ Европа, по словамъ самого „Czas-у“, только сочувствовать російскому правительству“. Цей новий пор'ядок є також заporукою, що „и польское возстаніе въ извѣстномъ польскомъ направленіи не повторится никогда больше“.

Про свою зустріч з Українцями писав Ливчак :

„На томъ коньчу свои общіи замѣчанія о настоящемъ положеніи польского народа въ конгрессовой Польшѣ. Теперь розкажу своимъ читателямъ о томъ, что ихъ больше будетъ интересовати — именноже слѣдуетъ мнѣ розказати о своей встрѣчи со славными русскими корифеями ГГ. Бѣлозерскимъ, Кулишемъ и Костомаровымъ, которыхъ я всѣхъ нашолъ въ Варшавѣ. Высокопочтеннымъ мужамъ симъ, долженъ я изъявити тутъ свое достоодолжное уваженіе и за пріоказаную менѣ приклонность чувствительное благодареніе.

Николай Ивановичъ Костомаровъ и Пантелеймонъ Александровичъ Кулишъ обѣщали писати статьи для Золотой Грамоты — а именно приготавлиетъ первый — критику на теоріи Duchinsk-ого для напечатанья ея въ нашей Газетѣ.

Для моихъ читателей, знающихъ мои „напряженны“ отношенія къ партіи такъ зовимыхъ украинофиловъ, будетъ невѣроятнымъ или по крайней мѣрѣ страннымъ мое увѣреніе, что я нашелъ такъ много сочувствія и приклонности у самыхъ первыхъ поборниковъ — да творцевъ „украинофильства“. Вотъ явленіе весьма занимательное и поучительное, которое я на всякій случай объяснить долженъ. Скажу коротко: Въ Кулишѣ и Костомаровѣ должно было убудитися ко мнѣ сочувствіе, бо познали во мнѣ украинофила, хотя лишь въ простомъ значеніи того

слова, т. е. человекъ, который Украину любить не меньше другихъ — съ тѣмъ развѣ различіемъ, что понимаетъ любовь свою иначе; — но и во мнѣ возникла искренна симпатія къ нимъ, бо и я видѣлъ въ нихъ согласныхъ со мною „Русскихъ“ обнимающихъ своими чувствами всю святую Русь. *In medio virtus*. Нигдѣ, кажется, не поясняется истина той пословицы такъ ясно, якъ въ томъ украинофильскомъ вопросѣ. Исключительныи украинофилы, якъ и пр. наши галицкіи, заклепившии свои чувства въ узкомъ кружѣ своихъ мало развитыхъ понятій, похожи на тихъ дѣтей, которыи, навыкши видѣти въ своей тѣсной комнатѣ только отца и мать, къ нимъ лишь исключительно прилѣпають, отъ всякаго же другого имъ еще неизвѣстнаго лица, хотѣбы то было лице самой родной бабушки, апатично отвращаются — похожи на тихъ наивныхъ нигдѣ небывалыхъ мужичковъ, которыи другого мужика изъ сосѣднаго села потому ругають, что на его головѣ другого рода шапка, — тѣ украинофилы, конечно не имѣють права назваться сынами святой Руси — Рускими — и такимъ украинофиломъ, я бы стыдался признаться, и знаю, что ни Кулишъ ни Костомаровъ такими себе не уважають. Въ аналогіи съ тѣми стоятъ съ другой стороны такъ зовимыи „Москвофилы“, которыи собѣ представляютъ, что вся русская жизнь сошлась клиномъ въ Москвѣ, что *extra Moscoviam non est vita*. Тѣ гг. ревнующіи въ прочемъ за единство Руси, если враждуютъ противъ Украинофиловъ, яко такихъ, которыи предовсемъ „свою неньку люблять“, — то противорѣчатъ сами собѣ, ибо нелюблять того, что называютъ своимъ; тѣ гг. похожи на самолюбныхъ супруговъ, которыи черезъ неумѣренное самолюбіе возненавидѣли свои жены. Къ счастью, такихъ людей въ Россіи мало, а еще меньше такихъ, которыи, якъ наши галицкіи украинофилы, вѣрують, что вся Русь сосредоточилась надъ берегами Днѣпра и тутъ въ своей отвѣчной колибели, упоена пѣснями украинской музы, вѣчно качатись должна... Да, можетъ быти, она бы и качалась, еслибы разительный свистъ быстрого локомотива, того рѣшительнаго врага всякой поезіи и типизма — не помѣшалъ думы и незаглушилъ лиру!... Пара изъ локомотива роздуетъ непремѣнно всѣ мечты такъ украинофиловъ якъ и москвофиловъ. — Оставляю, однакожь, свои предвременныи разсужденія на сторонѣ, а отступлю лучше первенство слова поважнымъ ветеранамъ, най они говорятъ.

Познакомившись съ г. Кулишемъ, считалъ я особенною своею должностію познакомити его съ непотѣшнымъ состояніемъ

нашего народного развитія: начертавши предъ нимъ вѣрный образъ роздвоенія нашихъ силъ духовныхъ на поприщи церковномъ, политичномъ и литературномъ, я высказалъ откровенно и всѣ причины нашего роздвоенія происходящія по большей части отъ вліянія изъ внѣ. — Тѣ мои представленія удостоились великаго вниманія у г. Кулиша, тѣмъ больше, что онъ не могъ неувѣритися, что отъ части и онъ самъ причиною непорозумѣнія, какое произошло между галицкими писателями. Результатомъ моихъ представленій было, что г. Кулишъ призвалъ своихъ друзей гг. Костомарова, Бѣлозерского и мене къ себѣ на вечеръ, который посвященъ былъ строгому розсмотрѣнію нашего литературного вопроса. Изъ долгихъ и всестороннихъ разсужденій вышли слѣдующіи заключенія: „Литературный русскій вопросъ, если такой во обще когда былъ — не существуетъ больше: его рѣшила львовская „Мета“ тѣмъ, что изъ поля литературного перенесла его на поле политики; тая же „Мета“ скомпромитовала дѣло украинскихъ патріотовъ тѣмъ, что запустилась въ договоры съ Поляками, такъ якъ всякая трансакція съ Поляками противится безъусловно здоровой мысли и всѣмъ преданіямъ русскаго народа; впрочемъ и языкъ Меты не есть языкомъ Украины, кто бо хочетъ владѣти языкомъ людовымъ Украины, тотъ долженъ посвятити свою жизнь изученію тогоже изъ пѣсней, думъ, и сказокъ народныхъ, а конгломератъ изъ полонизмовъ, германизмовъ и латинизмовъ составленъ „Метою“ негодится ни къ чему и есть лишь доказательствомъ несостоятельности предпріянія. Они сами (Кулишъ и Костомаровъ), хотя всю свою жизнь изучали малорусское нарѣчіе, то однакожь неотважились бы николи писати статьи научнаго содержанія по малорусски, ибо малорусскаго литературнаго языка нѣтъ. „Дайте мнѣ 10 тысящей рублей и заставте меня читать лекціи изъ исторіи въ Кіевскомъ университетѣ, то я нестану никогда читать“ — собственныя слова Костомарова. „Намъ шло о развитіе характера южнорусской жизни, а никакъ же о созданіе самостоятельной малорусской литературы“ говорилъ между прочимъ Кулишъ — „а къ достиженію этой цѣли намъ достаточенъ яко органъ — литературный общерусскій языкъ; случайные недостатки его мы заступимъ нужными словами и оборотами заимствованными изъ малороссійскаго нарѣчія; такимъ образомъ мы пополнимъ литературный языкъ, и здѣлаемъ его еще болѣе общимъ. Мнѣніе, якобы настоящій литературный языкъ былъ — московскимъ, есть опи-

бочно, ибо тотъ языкъ, можно сказать, созданъ преимущественно Малороссами, и онъ дѣйствительно не менѣе понятенъ малороссамъ, какъ великороссамъ“ — вотъ собственные слова Кулиша. Читатели мои подумаютъ себѣ, быти можетъ, что Кулишь только такъ говорилъ, а самъ дѣлаетъ иначе. Но вотъ фактъ доказывающій, что Кулишь такъ и дѣлаетъ, якъ говоритъ: Предъ открытіемъ новоучрежденныхъ гимназій въ епархіи Холмской, былъ у варшавскаго правительства вопросъ о томъ, на якомъ языкѣ должно преподаватися въ новыхъ гимназіяхъ. Князь Черкасскій былъ первоначально за тѣмъ, чтобъ преподавати для крѣпко ополяченныхъ Холмскихъ уніатовъ на нашомъ галицкомъ нарѣчіи и совѣтовался въ томъ отношеніи съ фаховыми русскими мужами. Мнѣнія были роздѣлены а рѣшилъ, можно сказать, тотъ вопросъ г: Кулишь, совѣтуючи князю ввести прямо литературный русскій языкъ яко преподавательный въ упомянутыхъ гимназіяхъ. Также и мнѣ совѣтовали гг. Кулишь, Костомаровъ и Бѣлозерскій, издавати „Золотую Грамоту“ языкомъ чисто литературнымъ, и во обще должны по ихъ мнѣнію галицкіи писатели принять языкъ настоице русскій. На то возразилъ я имъ, что, хотя я самъ въ принципѣ съ ними соглашаюсь, то на дѣлѣ трудно у насъ въ Галиціи осуществити тотъ принципъ, во первыхъ потому, что у насъ въ школахъ не учать литературному языку, а во вторыхъ, что наша публика, будучи крѣпко ополячена, трудно понимаетъ литературный языкъ, а впрочемъ и немногіи изъ писателей точно его знаютъ. Украинцы во обще ужасно ненавидятъ языка употребляемого нашими галицкими писателями и называютъ его „ніякимъ языкомъ“ — когда напротивъ у насъ думаютъ, что языкъ „Слова“ или „Вѣстника“, есть ужъ языкомъ выработаннымъ литературнымъ. Доказати ошибочность того мнѣнія, не надобно и доказательствъ, и утверждающіи такъ дѣлаютъ себе по просту смѣшными. Галицкій языкъ „Слова“ и Вѣстника, есть переходнымъ довременнымъ языкомъ, созданнымъ на скорости нужды ради самоуками, безъ школы, безъ системы и безъ методы.

При дебатахъ о литературномъ вопросѣ пришла бесѣда и на нашъ „обрядовый вопросъ“. Мене спрашивали, якимъ способомъ можетъ держатися у насъ партія антиобрядовыхъ уніатовъ. Я сказалъ имъ, что отъ части въ слѣдствіе вѣковой деморализаціи, отъ части же отъ ложного украинскаго патріотизма; нѣкоторые бо думаютъ — именноеже партія „Метъ“, что унія и олатинизованный обрядъ должны спасти малороссійскую народность,

и что потому слѣдуетъ перейти всѣмъ Малороссамъ въ унію. Тѣмъ извѣстіемъ соблазнились ужасно украинскіи патріоти, а Костомаровъ сказавъ, что по его мнѣнію „была унія самымъ страшнѣйшимъ ударомъ и наибольшимъ несчастьемъ для Малороссіи. „Церковная унія — большій ударъ на Малороссію — якъ татарскіи напады!“ — вотъ слова историка Костомарова. — На томъ коньчу свой отчетъ изъ здѣланого мною знакомства съ упомянутыми мужами, предоставляючи точнѣйшее изложеніе литературного вопроса моимъ читателямъ самому г. Кулишу“.

Не потреба добавляти, що Куліш, прочитавши опис зустрічі в „Золотій Грамоті“, попав у негодовання. Він, що мав відвагу прилюдно виступати із своїми творами в українській мові, що не раз під повним своїм іменем полемізував проти московських слов'янофілів в обороні українства¹⁰⁾ і української мови, не міг говорити цього, що йому вкладав в уста Ливчак. Тому застерігався він в листі до Ливчака не тільки проти публікування інтимної розмови в часописи, але також проти змін у ній „по своєму усмотрѣнію“. Одначе в листі до Ливчака признавався Куліш, що не хто иньший тільки він заявився перед попечителем варшавської ученої округи, Вітте, „въ пользу великорусскихъ учебниковъ для начальныхъ училищъ (в Холмщині), „предпочитая литературный русскій языкъ тому варварскому нарѣчію, которымъ пишутся во Львовѣ учебники для галиційскихъ школъ“. Був це великий промах з боку Куліша, бо його згода на „общерусскій язык“ в школах укр. території Холмщини отворяла ворота до російщення; крім цього він знав, що комісія для видавання галицьких підручників була в руках русофілів, та що против цього дійсно „варварского нарѣчія“, через яке перепачковувано до шкіл російську мову, боролася українська молодь всіми силами й добилася зміни в р. 1869¹¹⁾, коли до складу комісії покликано носіїв української ідеї.

Треба ще й завважати, що слова Куліша з другого листа до Ливчака, в якому він негодував „во взвѣстной на меня клеветѣ, будто бы я Малороссіи не признаю Русью“ спрямовані против статті *Ант. С.* „Корень Рус во грамматическомъ и лексикальномъ отношеніяхъ“, поміщеної в „Золотій Грамоті“ ч. 12—16. Порівнай ч. 13, стр. 106.

На листи Куліша, в яких він застерігався против поведення Ливчака, останній відповів не по джентельменськи, коли замість видрукувати їх, як це було бажанням Куліша, переслав їх „Мо-

сковськимъ Вѣдомостямъ“ і коли в „Страхопуді“ клеймив Куліша за його „сепаратизм“, у статийках: „Два слова Страхопуда къ г. Кулишу“ (1867, ч. 9 і 10), або „Страхопудъ и г. Кулишъ предъ судомъ логики“ (1867, ч. 13). Такі статийки в сучасних умовах були чимсь гіршим, як напастию, бо доносом...

II.

В своєму описі подорожи по Росії похѣдився Ливчак, що він познайомлював Куліша з „непотѣшнимъ состояніемъ нашего (галицького) развитія на поприщи церковномъ, политичномъ и литературномъ“, бачучи „причины нашего роздвоенія... по большой части от вліянія изъ внѣ“. Куліш слухав уважно оповідання Ливчака, „тѣмъ больше, что онъ не могъ не увѣриться, что отъ части и онъ самъ причиною непорозумѣнія, якое произошло между галицкими писателями“. На спільній зустрічі Ливчака з Кулішем, Костомаровим і Білозерським, після „долгихъ и всестороннихъ разсужденій вышли слѣдующія заключенія“:

„Литературный русский вопросъ, если такой в обще когда былъ, — не существуетъ больше; его рѣшила львовская „Мета“ тѣмъ, что изъ поля литературного перенесла его на поле политики; тая же „Мета“ скомпромитовала дѣло украинскихъ патріотовъ тѣмъ, что запустилась въ договоры съ Поляками, такъ якъ всякая трансакція съ Поляками противится безъусловно здоровой мысли и всѣмъ преданіямъ русскаго народа; впрочемъ и языкъ Меты не есть языкомъ Украины, кто бо хочетъ владѣти языкомъ людовымъ Украины, тотъ долженъ посвятити свою жизнь изученію того-же изъ пѣсней, думъ и сказокъ народныхъ а конгломератъ изъ полонизмовъ, германизмовъ и латинизмовъ, составленъ „Метою“, не годится ни къ чему и есть лишь доказательствомъ несостоятельности предпріянія“ і т. д.

Треба звернути увагу на це, що „Мета“ тіпилася покровом і підмогою Куліша і Білозерського не тільки літературною, але й грошевою¹²⁾. Та з другої сторони і це ялося затьямити, що „Мета“ доходила на Україну і в Росію рідко, та що пояснювання Ливчака, що мовби то вона „запустилась в договори съ Поляками“ могло найти віру в українських діячів.

Між тим Ливчак минався з правдою. „Мета“ репрезентувала тоді дрібну горстку молоді, з якою хіба ніхто з Поляків не хотівби був вступати в переговори. Цілою „провиною“ „Мети“ було те, що вона в справі польсько-російської боротьби в р. 1863. заявила, що „Ляхам прислугує право до освобожденія Польщі

в границях природніх“, одначе рівночасно заявила против посягання Поляків на територію литовську, білоруську й українську. Могло ще й те не припасти до вподоби Ливчакові, що два польські емігранти, Левко Гончаренко (Сирочинський) і Лях з України помістили в „Меті“ за р. 1863 три статті: „Значенне кийвського університету для українського народу“ і „Дещо про школи народні на Україні“ (ч. 3 і 4, обі статті Сирочинського) і „Письмо Ляха з України“ (ч. 4), — одначе і ті статті не були навіть передвістником яких небудь переговорів, бо редакція ставилася до них із застереженнями а утікачі-емігранти не мали за собою ніякої сили і могли бути ще слабшим контрагентом в переговорах, як гурток українських студентів, що видавав, або сприяв „Меті“. Одначе „Мета“ мала одну велику заслугу, що в кількох дописах з Київа, Харківщини, Чернігівщини (ч. 1 і 2 за р. 1863) клеймувала ці гіркі відносини, які заволоділи в царській Росії супротив українського населення та освічених кол Українців. Січено тоді різками українське селянство, за те, що воно, по знесенні кріпацтва, не хотіло підписувати „установчих грамот“, січено до смерти різками селянство, будьто би за те, що воно сприяло польському повстанню, хоча воно допомагало царській владі переловлювати повстанців. І піднято в „Меті“ в дописі „з України“ могутній протест против того, що „посипались в продовженню цілого года різки від Глухова до Збруча, від Припети по Чорне море і не чуто було по всій Україні нічого, тільки свист різок та похорони селян, убитих у смерть Москалями“, „бо можна-б налічити кілька тисяч сел, де була екекуція та стількиж людей, засічених у смерть різками а забавка ця уряду називалась — „вовнна екекуція“. Піднято в отцім дописі ще й другий протест против засилання свідомих Українців на Сибір, против монополії духовенства на освіту, наслідком чого запанувала „темнота на Україні“, против божевільних напастий Говорського, Гогоцького в „Вѣстник-у“ юго-зап. и западной Россіи“ і против заборони Валуєва „писати книжки і учити дітей тим язиком, яким у сем'ї говорить 14 міліонів народу“¹³).

Певно, що дописі з України і рішучий протест Ливчакові не подобались і тому вів кидав на „Мету“ наклепи, будьто вона „запустилась въ переговоры съ Поляками“. Що мова „Мети“ мала в собі і полонізми і германізми — це певне. Відчували це перед усім самі Українці і тут не сказав Ливчак нічого нового. Як бачимо, у своїй ненависти до українства пустився Ливчак

на без'основні підозрівання. За те значно жичливіше відносився він до Поляків. В травні 1867 р. виїхав Ливчак враз із Як. Головацьким на етнографичну виставу в Москві і був разом з ним на послуханні в царя у Петрограді. Про ціль свої подорожи Ливчак не згадав, а тільки описував наївно, як дня „4-го русского мая всѣхъ разомъ 75 человекъ съ rozmaityхъ славянскихъ краевъ“ приїхало до кордону, „машина станула и мы высѣли изъ вагоновъ на первой русской станціи, которая называется Граница. Русскіи браты повитали насъ ширымъ русскимъ сердцемъ, якъ своихъ родныхъ. Ту былъ приготовлень для насъ сугый обѣдъ. Пообѣдавши и одпочивши не много, мы посѣдали сновъ въ приготовленные для насъ наилѣпшіи вагоны и посунули якъ вѣтеръ по желѣзной дорозѣ дальше на святую Русь. Мене, Головацкого и еще 10 другихъ найстаршихъ посадили въ царскій вагонъ, которымъ сама Царица їздить. Сей вагонъ въ серединѣ весь позолоченый и зеркалами выложеный, а канцы, на которыхъ сидится, покрыты найдорожшими шолковыми тканинами. Я было не хотѣлъ тамъ сѣсти, извиняючись симъ, що я „бѣдный Русинъ не привыкъ до такихъ блескѣвъ“ — но полковникъ Саковичъ взялъ мене за руку и сказалъ: сѣдайте ту, бо вы Русинъ, нашъ братъ, а Русинъ, хотя и не высокого роду, у насъ бѣльше значитъ, якъ польскій графъ, или князь“. Сей полковникъ Саковичъ былъ высланъ изъ Варшавы до Границы, щобъ принялъ гостей въ имени Русы и привезъ ихъ до Варшавы. Цѣлую дорогу сидѣлъ онъ коло мене и Головацкого и розговорывалъ съ нами, то о семъ, то о томъ. Онъ питалъ насъ, якъ наши люде поживають, чи гараздъ маюся. Я сказалъ, що нашъ Цѣсаръ, дай ему Боже здоровье, добрый отецъ, а бѣда въ нашемъ краю лишь отъ того, що такъ много намножилоса Ляхѣвъ и жидѣвъ. — „Съ тими бо Ляхами всюди клопѣтъ — каже полковникъ Саковичъ: „въ головѣ имъ лишь все тѣлько бунты и революціи, хотѣли бы ставити Польшу, щобъ потомъ на бѣдныхъ людей сновъ панщину наложити. Но мы взялись теперъ до нихъ остро! Уже ихъ панованье у насъ скѣнчилось! — „Дай Боже, щобъ и у насъ ихъ панованье разъ скѣнчилось“ — кажу я. — Коли мы такъ розговорывали съ собою, машина все летѣла по желѣзной дорозѣ, якъ стрѣла. Наразъ сновъ засвистала и станула на другой станціи. Слухаемъ а ту загремѣла военная музыка якогось веселого марша. — смотримъ, а ту толпа народа; на передѣ войско сто-

ить въ рядахъ и всѣ привѣтствуютъ насъ веселымъ крикомъ „урра!“ Здраствуйте дорогіе гости наши на русской земли! Здорово пріѣхали! Спасибо вамъ за ласку, що пріѣхали къ намъ въ гости! — Мы хотѣли поспѣшати дальше, якъ лишь машина набрала воды, но насъ не пустили такъ скоро. Треба было выльзти и погоститися хоть часочокъ. Поналивали солодкой горѣвки, понаставляли различныхъ закусокъ. Выпивши потому сновъ дорогого вина и розцѣлювавшись съ усѣми, якъ братья, мы повсѣдали въ вагони и погнали дальше!...“¹⁴).

Хоча Ливчак нарікав перед полк. Саковичем на те, що в Галичині „намножилося такъ много Ляхѳвъ и жидѳвъ“ і висловлював побажання, „щобъ и у насъ ихъ (ляхѳвъ) панованье разъ скѳнчилось!“ — то що й-но з некрологу Ливчака дізналися ми, що не хто инший а през. австр. парламенту Поляк, Фр. Смолька склонив його до їзди в Петроград з проханням підняти в слов'янофільських колах питання про російсько-польське примирення в чотири роки після польського повстання з 1863 р. Забував, очевидно, Ливчак на свої власні слова, що „всякая трансакція съ Поляками противится безъусловно здоровой мысли и всѣмъ преданіямъ русскаго народа“. У тих переговорах мав Ливчак відограти важну ролю, одначе „австрійська орієнтація“ польської шляхти перебила його плани. Відома декларація польських послів, зложена цісареві Франц-Йосифові, з нагоди соймової адреси в р. 1867. „Przy Tobie, Panie, stoimy i stać chcemy“, унеможливила дальші переговори „а идея „Славянско-ї Зар-ї“ була похоронена“¹⁵).

В характері редактора „Славянскої Зарі“, читаємо дальше в некрологу Вергуна, підтримував Ливчак близькі зносини із сучасними Українцями. „Не хто инший а П. Куліш старався відтягнути Ливчака від „обшерусск-ої“ идеї і спр'ямувати його по „сепаратитському пути“. Одначе вийшло навпаки. Аргументи Ливчака побідили Куліша; він в письмі до Ливчака відрікся українства і написав „Исторію возсоединенія Руси“ (1874 р.). Письмо з відреченням Куліша Ливчак довго носив при собі і показував „невірним Томам“ з українського табору. По його словам, покійний Анатоль Вахнянин, галицько-руський компоніст „сепаратистъ, обманнимъ образомъ взялъ это письмо и скрѣлъ, или сжегъ во избѣжаніе соблазна“.

Сказати щось певного про письмо Куліша до Ливчака з відреченням від українства — годі. Хто знав блище вдачу і не-

обережність Куліша, цей не буде піддавати сумнівови оповідання Ливчака, переданого Вергунові. Так само відрікався він свого правопису, коли служив „руському делу“ у Варшаві.

Відома також загально річ, що Костомаров прислав для „Славянскої Зар-і“ Ливчака статтю п. н. „Корреспонденція“, яку поміщено в № 1, стр. 16—22. Вона викликала нападъ „Московскихъ Вѣдомостей“ № 170. Боронив себе Костомаров против замітів в „Голосъ“ за рік 1867, ч. 218¹⁶⁷.

Долею галицької землі Ливчак заєдно цікавився і в часі видавання „Галицко-руссаго Вѣстника“ в Петрограді в р. 1901 написав статтю про положення Галицької Руси. В р. 1906 обрано Ливчака заступником предсідника „Галицко-руссаго Общества“. Він прочитав на засіданні цегож „общества“ доповідь про конечність серіозної боротьби з українським „сепаратизмомъ“. Вона вийшла окремою брошурою¹¹).

Як бачимо, Ливчак в ненависті до українства не змінився. Та усі наклепи на українство, чи виходили вони від Говорських і Гогоцьких, чи від галицьких діячів Головацького і Ливчака, та цілих поколінь їх наслідників, не були в силі розбити ані української ідеї, ані української політичної думки, ані українського письменства. Йшло українство в Галичині і на Україні повільним, але певним кроком, усувало перепони, боролося не тільки пером, але й значило свій шлях мучеництвом по тюрмах і засланнях та кров'ю на побоввищах. І безсильними через те стали злість, ненависть і погорда до ріднього слова з боку тих людей, що не вмiли повернути таланту і знання в користь свого народу. Сьогодні стали вже неможливими суперечки, чи українська мова самостійна, чи надається вона до витворення окремого письменства, чи може вона засісти як рівновартна одиниця між культурними словянськими наріч'ями, в сім'ї вольних словянських народів. Історія пішла своїм шляхом, не питаючись, чи кому це до вподоби, або ні.

Коли-ж ми сьогодні критичним оком оцінюємо виступи, хочби й Ливчака, чи інших, духом йому споріднених людей, то не хочемо забувати також цего добра, яке вони зробили для відродження галицької землі, для підтримання віри у її майбутнє. Тому приходиться нам згадати Ливчака теплим словом, не зважаючи на всі його помилки, продиктовані партійним засліпленням. Його „Страхопудъ“, навіть із особистими лайками против поодиноких українських діячів, буде нам заєдно нагадувати імя Ливчака. А коротка новинка „Lisy i pasowyska“, пронизана сер-

дечною любов'ю до ріднього народу, повинна запевнити йому щире пошану.

Про його взаємини з Кулішем можемо тільки сказати, що останній не мав щастя до галицьких русофілів, ані до Як. Головацького, ані до Осипа Ливчака. Оба спричинили йому чимало прикрости в житті:

ПРИМІТКИ.

1) Ігнат Житецький: „Куліш і Костомаров“, Україна, Київ 1927. I—II. стр. 48—9.

2) Прикарпатская Русь 1914. Львів. ч. 1462. Тут помістили два некрологи Ливчака: Дм. Вергун „Памяти русскаго Эдисона“ і В. Гутовскій: „Памяти товарища“.

3) Про полонізацію духовенства гляди сатиру: „Już nie warto być rozgadnym“ „Страхопудъ“ 1863, ч. 6.

4) Гляди хочби віршовану сатиру п. н. „Niepoprawni, czyli fotografia wiernie zdjeta z przyjaciół odpustowych pielgrzymek“ в „Страхопуд-і“ 1867, ч. 5—6, 7—12, 14—17.

5) Про нужду галицького духовенства гляди: „Зъ життя мого швагра“ „Страхопудъ“ 1863, ч. 3—5, або „Отъ швагра“ 1864, ч. 8—9, 1865, ч. 11, або „Страхопудъ домагаєся именованья своего швагра мученикомъ за св. унію“ 1865, ч. 17—18.

6) Про обр'ядовщину гляди: „Страхопудъ“ 1864, ч. 5.

7) Гляди прегарні ілюстрації до статійки: „Якъ гдєкотры „пробоши“ должности сельского учителя понимаютъ?“ „Страхопудъ“ 1864, ч. 8 і 9.

8) В р. 1866. прислано першу грошеву підмогу для „Слова“ з Росії. Гляди Київская Старина 1898, травень, стр. 177 в статті: Письма Ө. Г. Лебединцева къ брату въ Киевъ.

9) Порівнай статійку: „Исторія „Руси“, или анализа того литературного смѣтя, чтобы осрамить честное понятие слова „Русь“, велѣли нанятымъ „паробкам и работникам“ назвати именованьемъ „Русь“ (Страхопудъ 1867, ч. 7 і 11—12). Мова тут про часопис „Русь“ з 1867 р.

10) Слово 1863, ч. 68.

11) Гляди мою статтю: „Слїдами Куліша“. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, Т. 148, стр. 288—295.

12) Гляди мою статтю: „Слїдами Куліша“, стр. 254—266. Записки Н. Т. ім. III., Том 148.

13) „Мета“ 1863, ч. 2, стр. 148—154. Гляди мою статтю: „Епізоди боротьби за українство в 1863“. Ювил. Збірник на честь акад. Мих. Грушевського, Т. II, стр. 498—523.

14) Къ 12 ч. „Страхопуда“ додатокъ для громадъ. Що я видѣлъ въ Росіи и Москвѣ? (1867 р.), стр. 3.

15) Прикарпатская Русь, ч. 1462, (некр. Вергуна).

16) Обі статті Костомарова передруковав акад. Мих. Грушевський в „Науково публіцистичних і полемічних писаннях Костомарова“. ДВУ. 1928, стр.

216—222. У статті, присланій для „Славянск-ої Зарі“, Костомаров промовляв за російською мовою, як мовою порозуміння між Слов'янами без думки „на преследование и уничтожение других славянских наречий“. Одначе „необходимо, чтоб ревнители распространения русского языка между славянскими народами не примешивали отнюдь к тому политических грез о расширеніе пределов Россійской Империи на счет австрийских владений. Подобные грезы, без сомнения, неприятны нашему правительству, равно как и вашему, честь вам, господа редактора, что в самой программе вашей, вы ополчаєтесь заранее против этого рода заблуждений и заявляєте себя вполне преданными и верными вашему Государю и правительству вашей страны. Только идя этим путем, вы можете приобрести сочувствіе тех Русских, которые будучи верны своему государству, сумеют оценить это качество и в других“. Против цих думок виступили дуже різко „Московскія Ведомости“, а Костомаров помістив у відповідь своє „Об'ясненіе“ в „Голос-і“.

Федір Як. Савченко.

Співробітництво П. Куліша з Олексією Гатцуком.

Докладну хоч і не цілком вірну й справедливу що до Гатцука характеристику взамовідносин між П. Кулішем та Олексією Гатцуком в середині сімдесятих років подав біограф Куліша П. Шенрок у „Київ. Стар.“ 1901, 7—8, с. 96—97: „Наприкінці сімдесятих років, писав він, Куліш залишив Петербург, підготувавши до друку третю частину „Истории воссоединения“. У цей час він переселився до древньої столиці на запрохання Гатцука, якому допомагав у виданні його „Газети Гатцука“. Передбачалося, що він мусить стати його співробітником і навіть співредактором у виданні „великого“ календаря (у відміну від загально-розповсюдженого й дешевого так званого „Хрестного Календаря“¹⁾). Гатцук, викликавши до себе Куліша, прийняв його „с розпростертими об'яттями“ і мріяв утворити з новим своїм компаньоном як найтісніший літературний союз. Їх справді зв'язувала спільна обом любов до Малоросії, але що до іншого, то це були дві цілком неподібні одна до одної натури: Куліш був ідеаліст і точніше мрійник, — в кращому значінні цього слова, Гатцук — практик до самого мозку кісток, розумна й вельми освічена людина, але перш за все ділок і підприємець. Гатцук бачив, або бажав бачити в Куліші талановитого журналіста, здібного надати блиску його виданням, Куліш покладав на Гатцука надії в напрямку співпраці для розповсюдження улюблених ним ідей. Скоро з'ясувалося, що вони зовсім не підходили один до одного. Зрозуміло, що вони скоро розчарувалися один в одному і як в таких випадках буває, гостро посварилися. До всього цього прибавилися ще й грошеві непорозуміння.

¹⁾ У листі з 5 липня 1874 р. до Хільчевського зазначає В. Шенрок у примітці, Куліш повідомляє: „Печатаю Гатцуков рублевый календарь на 1875 год в Петербурге. Его кошт, мои труды“. (К. Ст. 1898, I, с. 131).

Шенрок у вище наведеному уривку з Кулішевої біографії цілком справедливо зазначив, що Куліш покладав на Гатцука надії, що до співпраці в розповсюдженню дорогих йому ідей.

Для цього він мав підстави з давнього часу і не лише тому, що готовий був і не раз робив спроби допомогти Гатцукові в критичні з матеріяльного боку моменти його життя, шукаючи для нього хоч і без успіху відповідних посад і роботи. Зі свого боку Гатцук в такі ж критичні моменти, не зважаючи на своє загально прикре становище, позичав Кулішеві гроші, які той змагався як найшвидше повернути, бо знав, що у Гатцука їх обмаль („Україна“ 1925, кн. 2—3, с. 176).

Ол. Ол. Гатцук (1822—1891) походженням із небогатої дворянської сем'ї на Чернігівщині ще під час свого перебування в Одеському Рішельєвському ліцеї на посаді ад'юнкта російської літератури активно виявив себе в 1862 р. одностороннім і прибічником Куліша. Він писав до редакції Катковського „Русского Вестника“ листа у відповідь на заклик цього журналу до Куліша (1861, XI, с. 54) — в статті під назвою „Какой бывает вред от монополий?“ — надіслати „самое откровенное изложение своих мнений“ для доказу запевнення редакції, що „в настоящее время, чтобы ни вздумал написать г. Кулиш по предмету своих любимых занятий, все может пройти безпрепятственно в печать“.

Гатцук у своєму неопублікованому ще листі до Каткова, копію якого він переслав також до Бестужева-Рюміна й Бодянського (рук. Бод. ч. 1478. Лист до Бодянського з 19. III. 1862, з Одеси), писав: „Мне как без сомнения и Вам очень хорошо известно, что г. Кулиш не какой-нибудь одинокий гриб, выросший в неурочное время в лесу от случайной теплоты и влаги, а (какой бы то ни было но) представитель живого, господствующего в обществе направления, которое создал не г. Кулиш, а наоборот, которое создало между прочим и г. Кулиша; вызывая г. Кулиша говорить свободно, не скрываясь, свои мысли о Малоросси и высказывать свое направление, Вы вызываете не его одного, а всех имеющих те же убеждения, какие питают и г. Кулиша“...

У своєму дальнішому викладі блискучому з публіцистичного й надзвичайно відважному для свого часу з політичного боку Гатцук подав програму культурних політично економічних десидератів тодішнього українства, яку Катков, не зважаючи на обіцянку, не міг надрукувати. Але для висвітлення пізніших дружних відносин між Кулішем і Гатцуком для нас тут досить

буде вище наведеної заяви Гатцука. З неї ми бачимо, що вже з 1861 р. Гатцук вважав себе ідеологічним спільником не лише Куліша, а й цілого українського напрямку з ним зв'язаного. Це й стало серйозною й до певного часу твердою підвалиною для їх взаємної симпатії й співробітництва.

Не лише цей відвертий виступ Гатцука проти Каткова, який не забув про нього до кінця свого життя, постійно ворогуючи проти нього (і що в кожному разі не виявляє особливе природніх рис його до ділового підприємця, як писав В. Шенрок), але очевидно були й інші спостереження жандарського ока, які дали підставу полковникові, пізніше шефові жандарів Мезенцову¹⁾ написати у своєму спеціальному рапорті з відрядження на Україну і до Києва в 1863 р.: „В особенности на себя навлекают подозрение (в украинофильских тенденциях) педагог Александр Стоянов и недавно отправившийся в Москву рিশельевского Лицея ад'юнк-професор Гацук; своевременный обыск их даст возможность знать на данных о степени развития их дела, ибо они одни из несомненных его коноводов“²⁾.

Але, очевидно, не лише політична діяльність Гатцука, про яку Куліш міг і не знати докладно, наблизила їх один до одного, а швидче науково-літературна.

У своєму слов'янською мовою пис. листі до Костомарова з 10 грудня 1865 р. Куліш прохав останнього допомогти Гатцукові одержати катедру у Варшавському Університеті, називаючи своїм братом: „Брат наш Алесій, писав він у цьому листі, глаголенний Гатцукъ, уподобился днесъ Юву многострадальному оскудѣніемъ богатства своего. Довлѣет ны водворити его въ Варшавѣ, да приемятъ праведную мзду за глаголы устъ своихъ и да препитають жену свою зѣло лѣпу и чада своя благообразная“³⁾.

Листи ці до Костомарова виявляють, що Куліш знав уже в 1855 р. особисто як самого Ол. Ол. Гатцука так і всю його сем'ю. І Житецький в примітці до цього листа ззначив, що

¹⁾ Було забито його в Петербурзі в 1876 р.

²⁾ Моск. Архів Революції 1863, ч. 97, ч. 92 л. 30 (1 експ.) ч. 30. Із листування Гатцука з Григоровичем 1862 р. знаємо також і про політичний момент як одну з причин димісії Гатцука із Рішел'євського Лицею (Рукоп. Відділ Ленінської (Рум'янцевської) Бібліотеки, ч. 3131).

³⁾ І. Житецький, Куліш і Костомаров, „Україна“ 1927, I—II, с. 46. В пізнішому листі з 1866 р. 13 травня до Костомарова, Куліш прохає переказати Гатцукові, щоб той надіслав йому більшу свою фотографію „возлюбилъ бо браду его браду аарону, и возжелалъ зрѣти ю во образѣ велиемъ, не якоже присла мнѣ от града Москвы“ (Ibid. с. 48).

Гатцук „замість Варшавської професури почав видавати з 1866 р. в Москві популярний „Крестный Календарь“, але не пояснив, чи сталося це з його доброї волі, чи з неволі і збігу тих обставин, завдяки яким він „уподобився до Іова многострадального“. Нам про результати заходів Куліша—Костомарова у Варшаві на користь Гатцука, як і про попередні його клопотання у Києві, Харкові та Казані з допомогою Бодяньського, відомо, що у нього нічого з них не вийшло й певно перш за все через зазначені вже нами політичні причини.

Близький до сем'ї Гатцукової (через одну з його доньок) покійний російський українознавець, московський професор і академик Федір Корш писав про Гатцука у 1915 р. в „Крест. календарі“, с. 58—60: „Він був переконаний, як тепер говорять, „українець“, хоч завдяки своєму нахилові до жартів не відмовлявся поглузувати з націоналістичного романтизму декого з сучасних йому українофілів¹⁾. В українській мові був щиро закоханий. У зв'язку з його любов'ю до всього українського, доводиться зайвий раз пожалкувати про обмеженість наших відомостей що до його біографії. Відомо, що він був близький до Бодяньського, Антоновича, Мордовцева, Редакції „Основи“ та інших по часті молодих діячів українства, з яких Науменко надрукував у грудневій книжці „Київ. Стар.“ за 1891 р. його некролог“.

Шенрок вважав Гатцука як сказано „практиком до мозку кісток“; але справедливе зауважіння Ф. Корша, що він не залишив після себе ніяких матеріальних засобів, розбиває цю теорію „кулачества“ Гатцукового²⁾. 28 грудня 1874 р. Куліш

¹⁾ В своїй першій друкованій статті „Моск. Вед.“ 1859 р. він критично ставився, напр. до правопису, що його ввів його брат Микола у своїй книжці: „Вжинок з рідного поля“. поспувавши на його думку народні пісні.

²⁾ Шенрок у своїй біографії подає ще такі відомости, на жаль, не зазначаючи джерела: „Куліш горько жаловался в письмах на Гатцука, що „при его неправильности он истреблял мое время безсознательно так, что работа требовавшая двух часов в сутки, нередко поглощала целые дни совершенно попусту: то опоздает прислать газеты, то неизвестно куда сам денется, то спит, когда надо делать дело“. — Іншим характерним і аналогічним прикладом приязні й розходження Куліша з'являються його відносини до Головачова (якого сам Куліш порівнював з Плетньовим) та його сем'ї, приблизно з тієї ж епохи і з ім'ям якого ми зустрічаємося в інших листах. Але вина Гатцукова тут значно зменшується визнанням самого Куліша, що це робилося несвідомо, а окрім того можна згадати й досить часті у Куліша безпідставні випадки обвинувачень проти людей, що з ним працювали (Пор. Зап. Н. Т-ва ім. Ш. т. CXLVIII, с. 215—295. К. Студинський, Слідами Куліша).

писав до Л. Жемчужнікова: „В настоящую минуту я сильно затруднен недостатком в моей кассе тысяче рублей, которая придет ко мне даже путем распродажи издателем книг моих. Мне занял 500 р. Гатцук, но этот долг томит меня: он сам нуждается. Поэтому я прошу Вас выручить меня на время и, во первых послать ему 500 руб. (Алексеем Алексеевичу Гатцуку, Арбат, дом Пороховщикова, напротив Николая Явленного). („Укр.“ 1926, кн. 2—3, с. 176). Що до грошових непорозумінь, які виникли в останньому періоді їх співпраці, то сам Шенрок подав двома сторінками вище конкретні інформації, що пояснюють обставини і виправдують Гатцука: „Спочатку Куліш став друкувати (Історію возсоединения Руси), писав Шенрок в 3-й примітці на с. 94, в друкарні Гатцуковій, з яким він дуже зблизився (передбачалося, що Куліш редагуватиме навіть „великий каліндарь“ Гатцука), але у останнього трапилася в друкарні пожежа, після чого він почав дуже врізувати платню своїм співробітникам“¹⁾. Кінець цих відносин за тією ж біографією Шенрока був такий: „Кулиш надеялся при его (Бестужева-Рюмина) содействии вновь устроиться на некоторое время в Петербурге для того, чтобы расплатиться с главным тогдашним своим кредитором А. А. Гатцуком, одно время, как сказано, чрезвычайно сблизившимся было с Кулишем, перезвавшим его в Москву для совместной деятельности в основанной им газете, а потом скоро разсорившимся с ним и даже подавшим на него жалобу в нежинский окружной суд“... Виходить все ж таки, що Куліш не повертав позичених грошей.

Хронологічно листи Кулішеві до Гатцука, що їх нижче друкуємо, поділяються так: на 1872 р. припадає один, на 1873—6, на 1874—19 і два без дати — разом 28. Українською мовою написано два перших, частиною N. 7 і записка N. 18, та останній; один — слов'янською, решта — російською.

Перший лист цікавий тим, що в ньому Куліш висловив і сформулював свою нову тодішню думку про друк святого письма — в словах: „не религия, а словесність у мене на думці“, а також свою ляпідарною згадкою про Русинів.

¹⁾ Оригінальні праці Кулішеві з'явилися в „Газеті Гатцука“ лише протягом 1876 року. Так: 1) в чч. 15—24 надруковано було переклад і переробка Куліша з польської мови повісті М. Грабовського „Мятель в степях“, що українською мовою була надрукована також в „Правді“ за той же рік чч. 12—14. 2) „Галицкая часть русского мира в начале козачко-пляхетской усобицы“ (ч. 5—9). 3) „Накануне 17 октября“ (ч. 44). 4) Воззвание „Вызов“ (ч. 46). 5) Приглашение; Война; К народным певцам (ч. 47). 6) Царевич Александр Ахія (чч. 48—49, 52). 7) * * * (ч. 49). 8) Западник (ч. 52).

У другому — Куліш подав цікавий план нового українського журналу з перекладами найкращих англійських і німецьких творів і додаючи своє рідне, щоб „ривалізувати з московськими журналами“.

Листи з жовтня й листопада 1873 виявляють, що Куліш уже цілковито увійшов в співробітництво з Гатцуком в справі його видань. У грудні Куліш підмовляв Гатцука дати хоч частину „Слова про Игоря“ до Київського збірника, якого тоді почали готувати до друку Старицький¹⁾ із Лисенком.

Дуже інтенсивне листування з лютого 1874 р. порушує різноманітні сюжети, як суто видавничого характеру, так і громадського, напр. жіноче питання. У листі 12 дуже цінні рядки про роман, який згадується і в листуванні з Хільчевським, але й досі невідомий у друку, назву для якого Куліш проєктував спочатку „Человек без сердца“, а пізніше „Мар'їн хутір“. Лист 14-й з 25 лютого цілком присвячений тим клопотанням, яких вживав Куліш через Костомарова, щоб підшукати для Гатцука посаду, згадку про що зустрічаємо також і в наступному 16-му, так само як і згадку про передачу вище зазначеного роману на перегляд редакторові „Вест. Европы“ Стасюлевичу.

У 16-му листі цікава цитата із Байрона й характеристика романистів à la Писемський. Лист 17-й з кінця березня малює поетичну картину весни на Чернигівщині й оповідає про господарські Кулішеві турботи.

Протягом липня, вересня 1874 р., друкуючи паралельно календар і Журнал Мін. Шляхів, Куліш майже цілком листування своє з Гатцуком присвятив видавничим питанням.

Наприкінці друкуюємо два недатовані, але цікаві своїм змістом листи, що їх також написав власноручно Куліш. Згадка в останньому про господарів дає підставу думати про його Львівське походження.

¹⁾ Рулін, П. М. П. Старицький і П. О. Куліш. (Життя і Рев. 1926, 12, с. 64—74).

Листи П. Куліща до Олекси Гатцука

(1872—1874).

1.

Що голова, то розум.

Людей питай, свій розум май.

Де, пане брате, ті гроші, щоб аж двійчі, двойним друком видрукувати Біблію? та ще он де! у Німеччині! Де ж той и час? Ще ж и то зміркуйте, що церковный текст раз по раз иде різно з текстом справдешнім. На що воно здалось би? Хиба, щоб вороги перекладу показували пучкою, що, мовляв, переклад бреше? *Absurdum est, ergo credo*. Оце девиз темних людей. Так як судальський страшний и гидкий образ здається темноті святіщим, ніж живе лице, намалёване умільцем, так само и отте курзівверзів вважають неписьменні люде за розум и святощі, а розумне и яснє слово за брехню и хулу. Переклад наш мусить лежати по бібліотеках и кабинетах малою мірою літ сотню, закіль постануть учителі, що навчать людей екзегетики, без котрої — марна праця читати Святе Письмо хоч би й зрозумілою мовою. Нехай которий примірникъ и опиниться въ рукахъ у народу, то не по ёго сназі буде ся книга. Не религія, а словесність у мене на думці. Слово наше матиме якыйсь ужиток з мого перекладу, а до религіи, покi що, нема ёму діла. Нехай вона проповідується тими що „мають власть“ по своёму, не знаючи иншої „власти“, котрою дивував народ Иисус. Колись, як и слід нашого життя зникне, може, й религія, коли обіпреться на розумну, правдиву екзегетику, візьме з мові праці свою долю вжитку¹).

Каталог українських книжок почасту печатався на обгортках усякого дрібязку Українського, що було виходить з мові друкарні. На память не скажу. А де все те продається тепереньки — не знаю; мабуть нігде! Менш усякого книгаря и не книгаря знаю сам я, що діється хоч би й з моїми заграничними вистаченнями. Жадні оповіщення до мене в хутір не доходять,

а за границею читаю саму німещину и ні з ким з Русинів не бачусь. Чом? Довго оповідувати. Нехай, як побачимось²⁾. А коли побачимось, Господь один відає. Де що задержує мене в домівці, и як надовго — не знаю. Велика тут крутанина, а кинути не можна, щоб знати вже одну працю.

Нехай Благословить Господь семью Вашу, друже мій Олексію. Нехай з неї намножиться такихъ жвавих та щирих людей, як Ви, мій коханцю. Вельми попували люде дорогу свою. Довго, довго, хтось мусить її рівняти. Надія тільки на такі закутки, як Ваш.

Ви все думаєте, що ми живемо въ Мотронівці. Ні бо: в Піддубні. Надписуйте: „У Борзну, а оттуда въ Піддубень“. Мотронівка нам така чужа, як Ташкентъ, або ще чужійша. Повертати до насъ из Плиски; там знають, куди до нас везти.

Бувайте здорові й щасливі. Ваш П. Куліш.
1872, вересня 4.

Р. С. Паралелі нехай пороблять колись перепечатуючи. Нам хоч би текст спромогтись вистачити!

2. Спасибі Вамъ, високоповажаний Земляче, за Каліндарь на 1873 рік! Поможи Вамъ Боже довидаватись аж до XX-го століття.

А я хуторую, бо вліз так, що ні тпру, ні ну. Ніяк не закруглю свого добра, и ніяк не мушу ёго покинути за очима незакруглене. Зоставляти саму пані на господарстві — велика нудьга для мене и для неї, а звіритись незнатъ кому — біда. Треба де-що прикупити, або де-що реалізувати, дак так, а покіль ні того ні сёго не зробиш, шкода й пориватись из хутора.

Тимчасом бажав би я знати, яка в вас тепер цензура: чи вельма тисне журнали? Пора нам обьявитись из Українським вістовиком: бо, не мавши органа, не маємо й місця між народами³⁾. Коли б не запékла була цензура, піднявсь бы я видавати по 8 книжок на рік російською мовою, з прибавкою українщини, коли хто гарно напише. Як Вам, Друже Олексію, здається: скількі мусимо мати готових грошей, розпочинаючи такий вістовик у 20 аркушів книжка? Меншим не задовольниш нікого. И то ще мало: бо треба давати перекладом найкращі твори німецькі й англійські.

Хоч би в 25 аркушів, коли не въ 30. Думка така, щоб ривалізувати з московськими журналами, скүпивши все, чого наші

шукають по них, а до того даючи своє рідне, чого москаль не розуміє и не зуміє вистачити, хоч ти його озолоти. Оце ж 8 осінніх та зимніх місяців жив би я в столиці, а 4 місяці — дома, то й не захляв би на чужині. Та нашим панам літом и не читається: по собі знаю.

Як же Ви там пробуваєте у Москві? чи здорова люба сім'я Ваша? чи в користь из-каліндаря и каліндаріків? Тепер Ви обробились, то маєте час відписати до мене статечно.

Бувайте ж здорові й веселі. Ваш *П. Кулім.*

1873, стичня 18.

Х. Піддубень під Борзною.

3. Алексѣй Михайловичъ Унковскій⁴⁾ готовъ взятъся за дѣло, но не знаетъ еще, какъ. Я послалъ ему календари и мой адресъ. Разсмотрѣвъ и обдумавъ, онъ увѣдомить.

Я причисленъ къ министерству путей сообщенія, но безъ жалованья⁵⁾. По штатамъ существующимъ, я могъ бы получать 1500 р. но я предпочелъ не получать ничего, а съ нового года войдутъ въ-силу новые штаты, по которымъ мнѣ дадутъ 3000 р. За эти же мѣсяцы мнѣ и безъ жалованья що нѣбудь перекинуть.

Русская книжная торговля до сихъ поръ не имѣетъ Крестовика и ждетъ от П. Г. Соловьева. Пришлите сами поскорѣй. Это хорошіе люди: тотчасъ расплатятся. Вашъ *П. К.*

1873, сент. 30. СПб.

Вы не увѣдомили о полученіи пачки квитанцій, на которой налѣплено мною три макри.

4. Вотъ что я бы Вамъ совѣтовалъ: Пишите къ Алексѣю Мих. Унковскому, объясните, почему Вы съ нимъ не видались, сообщите все относительно прокурора и какъ думаетъ объ этомъ Лохвицкій⁶⁾. Такъ какъ по случаю замедленія сего послѣднего, Вы были вынуждены, черезъ посредство П. А. К-ша, обратиться къ нему и встрѣтили въ немъ готовность обуздать это по мѣрѣ возможности, то etc. (Надеждинская улица № 22 кв. N. 2). При-сяжному Повѣренному).

Календаръ пришлите не на мое имя, а на имя Митроф. Петровича Надѣина въ магазинъ торговли для иногородныхъ, для передачи такому-то. Я съ нимъ устрою дѣло такъ, что его квартира замѣнитъ мою, которая для этого неудобна, да и кни-

гопродавцамъ мудрено меня заставить. Словомъ, попробуйте такъ сдѣлать: авось либо дѣло пойдетъ на ладъ.

Спѣшу; некогда. Много работы, и не хочу на первыхъ порахъ показать себя мямлею.

Вашъ П. Кулиш.

1873, окт. 25.

Р. С. Къ Лохвицкому напишите, что, по случаю замедленія съ его стороны, Вы просили меня обратиться къ Унковскому, и такъ какъ двое людей, очень занятыхъ, уже побезпокоены, то не ловко бросить ихъ и обратиться къ нему; что Вы сообщите Унковскому его взглядъ на дѣло (нѣчто подобное говорилъ мнѣ и Унковскій), и что вѣроятно разобрать будетъ одинаково. Такимъ образомъ ни Лохвицкій, ни Унковскій не будутъ недовольны. Мнѣ же съ Унковскимъ удобнѣе сносятся (освѣдомляться) чѣмъ съ Лохвицкимъ.

Дописано ѿ закреслено олівцемъ рукою Кулиша:

Малаго календаря Хильчевскому⁷⁾ не нужно, а большой пошлите. Ив. Филипп. X-му на Бульв. ул. противъ гр. Бобринскаго въ собств. д...

5. Про сію знаменитую бабу знаю одинъ только несомнѣнный фактъ⁸⁾, что она присвоила себѣ чужой переводъ сказокъ Андерсена и была судима литераторами съ немилымъ позоромъ. Рѣдко у кого изъ знакомыхъ не занимала денегъ и не отдавала ни кому. Звонарева раззорила самымъ сквернымъ манеромъ. Баба безъ сердца и безъ правилъ. Честные люди ее цураются.

О службѣ скажу только что занять до нельзя. Жалованье еще не получаю.

Вашъ П. К.

Ивану Дмитріевичу прошу кланяться.

1873, окт. 28.

6. Наконецъ я могу Васъ увѣдомить, что дѣло съ Гоппе назначено къ слушанію 8 декабря.

Пожалуйста не приписывайте моихъ торопливыхъ и отрывистыхъ писемъ ничему другому, кромѣ озабоченности текущими дѣлами, которая должна быть Вамъ хорошо извѣстна по собственному опыту.

Чрезвычайно обязали Вы меня обѣщаніемъ помѣстить объявленія о книгахъ Головачова⁹⁾ съ моими рекламами à la français. Съ нетерпѣніемъ ожидаю появленія Вашего рублеваго календаря на моемъ горизонтѣ. Семейство Головачова, вмѣстѣ съ кругомъ друзей его дома, представляетъ рѣдкое соединеніе тѣхъ

качествъ, которыя я особенно цѣню въ людяхъ. Будучи у него въ долгу за незаслуженное еще ничѣмъ вниманіе ко мнѣ, я радъ этому случаю сдѣлать для него хоть что нибудь пріятное. Особенно въ великой пригодѣ стало оно мнѣ, и именно самъ Головачовъ, на первыхъ порахъ моего пребыванія въ столицѣ. По случаю мерзостей, совершившихся въ нашемъ родствѣ и сосѣдствѣ, я долженъ былъ сдѣлать крутой поворотъ съ своей дороги, и потому терзался бы самыми мрачными мыслями о домѣ и о самомъ себѣ, еслибъ тотчасъ же случай не свелъ меня съ Головачовымъ, а черезъ него и со всѣмъ его обществомъ. Онъ далъ мнѣ и матеріальную и нравственную опору въ моемъ колеблющемся положеніи, котораго я не далъ Вамъ замѣтить. Теперь домашнія мои дѣла, при содѣйствіи очень добраго, хотя и очень страннаго человѣка Вас. М. Бѣлозерскаго¹⁰⁾, пришли въ такое положеніе, что хоть бы и не ѣздить въ Петербургъ; но тогда я ничего подобнаго не надѣялся и Петербургъ представлялся мнѣ единственною пристанью среди житейскаго моря, бурейю напастей воздвигаемаго. Не знаю, что бы со мной дѣлалось, еслибъ я, вмѣсто людей, наткнулся на камни, изъ которыхъ Петербургъ состоитъ почти исключительно. Ну, та цур ёму! нехай уже воно на сухой ліс иде!

Здравствуется ли вся Ваша, хоть и мало мнѣ вѣдомая, но милая для меня семья? И что Иванъ Дмитричъ? И каково идутъ Ваши издательскія дѣла? И здоровы ли Вы тѣломъ, и крѣпки ли духомъ? Послѣднее всего нужнѣе. Вашъ П. Кулишъ.

1873, ноября 27.

Совѣтую Вамъ остановиться въ гостинницѣ Соболева, между Краснымъ и Синимъ мостами на Мойкѣ. И не дорого и чисто и отъ меня не далеко. На станціи будетъ дилижансъ этой гостинницы. Жаль, что я занимаю одну комнатку и не могу предложить Вамъ гостепримства.

7. Велике Вамъ спасибі за підмогу. Коли треба буде більш, попрошу. Та одержав лист від мого позичівника, шо хоч и не стількі, а таки має міні прислати. Тількі шо він далеко десь заіхав, а ёго прикащики мусять прислати. Та вони таки бувало й чинять его волю.

Суворинського¹¹⁾ календаря купив, скидаючи 20% (sic), Надійн аж 1000 примірників, та пічого не заплатив, а колись нешвидко заплатитъ.

У Київі хочуть де які людці за приводом Лисенка чи Ста-

рицького¹²⁾ зтулить збірничокъ український. Чи не дали б Ви туди хоч частину Слова про Игоря¹³⁾. Ось кете лишень ёго сюди — я виберу.

Оце ж уже ніколи білш писати.

Ваш П. Куліш.

1873, студня 16.

Прилагаемый бланкъ благоволите подписать. Я за него внесу 30 р. Будете имѣть кредитъ, не прибѣгая къ Леонтьевымъ. Олівцемъ: Это общество литераторовъ, желающихъ пользоваться купеческ. (т. е. на правахъ купцовъ) кредитомъ. А траментомъ: Что заразодолжили бы Вы меня, занявши у кого угодно отъ 500 до 1000 р. подъ мой Вамъ вексель, съ тѣмъ что ежемѣсячно, а вслучаѣ полученія денегъ и немедленно, уплачу. Прочитайте, что пишеть бѣдняга Бѣлозерскій. Если займете, то сперва ему телеграфируйте, а вслѣдъ и посылайте деньги. Это я для него, а не для себя, хлопоталъ о деньгахъ. И мнѣ телеграфируйте, что деньги для него добыты. Въ Варшаву, улица Гожа N. 16, Василю Мих. Бѣлозерскому.

8. Въ это короткое время произошло событіе, которое дастъ иной ходъ всѣмъ моимъ дѣламъ. Меня приглашаютъ въ Борзну головою. Искушеніе сильное: бытъ дома и замужемъ. Одно можетъ меня спасти: предлагаютъ всего только 1200 р. жалованья. Я послалъ изъявленіе готовности, если дадутъ 2000.

Но могъ бы слѣдовательно увѣдомить Васъ сперва, что Унковскій отозванъ въ провинцію къ отвѣту за оскорбленіе какихъ-то просителей, и не извѣстно, когда вернется. Продолжаю:

Подобаеть Вамъ, честнѣйшій Отче Алексію, формулировать календарныя условія, въ формѣ инструкціи, и притомъ двояко:

а) на случай отказа Борзенцевъ дать 2000 р., и

б) на случай ихъ согласія.

Въ послѣднемъ случаѣ, голова будетъ имѣть возможность приѣзжать ежегодно на три мѣсяца, какіе Вы укажете въ инструкціи и творить издательское дѣло. Полагаю даже, что, если онъ приметъ на свой счетъ почтовыя издержки, то часть книги можетъ корректировать и въ Борзнѣ, печатая покамѣстъ исподоволь. Притомъ же у него, на его же счетъ, будетъ устроена агентура въ Петербургѣ.

Послѣднее слово военной науки предложилъ я написать моему сослуживцу, полковнику Борковскому, извѣстному своими работами о хлѣбной торговлѣ по порученію Географическаго и Вольнаго Экономическаго Обществъ; но онъ сознался,

что поотсталъ отъ боевыхъ дѣлъ, а передастъ порученіе одному изъ дѣятелей генеральнаго штаба, котораго считаетъ самымъ компетентнымъ человѣкомъ.

О послѣднемъ словѣ по медицинѣ написано уже къ Дыньковскому, который помѣщаетъ свои труды въ нѣмецкихъ журналахъ.

Однажды, въ Варшавѣ, медикъ Полякъ началъ восторгаться какимъ-то изслѣдованіемъ Дыньковского. O, to wielki człowiek! wielka głowa! Хотите, я васъ познакомлю съ паномъ Дыньковскимъ. — O, to było by dla mnie największym szczęściem! (sic! Ф. С.) Ну, такъ пойдете же къ этому господину, который бѣгаетъ въ саду съ дѣтьми. (Дыньковский вылечилъ тогда у насъ Надежду Михайловну отъ смерти, а меньшую дочь ея отъ англійской болѣзни. Теперь онъ въ Симферополѣ).

Варварѣ Алексѣевнѣ мое истиннѣйшее почтеніе.

Вашъ П. Кулишъ.

Р. С. Полагаютъ, что Вамъ было бы выгоднѣе печатать одинъ только календарь въ 10 к., а въ 5 и въ 15 оставить. Такъ думаютъ книгопродавцы.

1874, февр. 5.

9. Елико отстоятъ востокъ отъ запада, удалилъ еси вѣроучебныя помышленія твоя отъ моихъ. Гоголь, Хомяковъ, Аксаковъ К. (старый видержав отруту) пропали отъ Москвы. Не мудрено, что и Вы мудрствуете ретроградно и зловредно. Но пусть каждый думаетъ по своему о семъ камнѣ преткновенія для нѣкоторыхъ. Шкодà говорити. Не беру ни единого слова изъ присланнаго Вами confession de foi, хоть бы Вы не только собаками, но и кошками старались вразумить меня въ московское вѣроученіе, въ сію язву, губящую человѣчество со временъ апостола Павла. Одно утѣшительно въ Вашемъ вѣроученіи: Довлѣетъ и ересемъ быти. Довлѣетъ такъ мыслить и такъ исповѣдывать вѣру свою, чтобы еще сильнѣе послѣдователи до-евангельскаго Христа сознали необходимость очищенія ума отъ всякаго нечистаго наноса. Аминь.

Всѣ Ваши условія по календарю принимаю, но благоволите обратить вниманіе на слѣдующее.

Борзенскому обществу послана conditio sine qua non: 2000 р. въ годъ. Оно можетъ не согласиться.

Еслибы и согласилось, то я оставляю здѣсь полнѣйшую репрезентацію моихъ книжныхъ дѣлъ, съ обязательствомъ передъ Вами отвѣчать деньгами за ея неисправность. Я могу во все сюда не навѣдываться, и однакожь дѣла будутъ вестись такъ точно, какъ и въ моемъ присутствіи. При свиданіи объясню и поставлю Васъ въ прямое сообщеніе съ конторою редакціи Календаря.

О дальнѣйшемъ послѣ. Но съ котораго времени заказывать бумагу?

Съ Унковскимъ, который опять уѣхалъ на 4 дня, будетъ говорить нѣкто (не Головачовъ) серьезно и конфиденціально.

Аноева я не встрѣчалъ у Головачова.

30 р. я заплачу — и уже давно исключилъ изъ нашихъ счетовъ. Хоть черезъ полгода, такъ все равно. Не думайте объ этомъ. Отъ Васъ эти деньги давно уже не слѣдуютъ, а отъ меня.

Вы лучше знаете, какъ Вамъ быть съ иллюстрированнымъ календаремъ. Я только считалъ моимъ долгомъ передать Вамъ толки. У Мордовцева¹⁴) спрошу.

Житія закажу составить — и будутъ составлены.

Сегодня написалъ я къ Наэанаилу, сообщая ему вопіющую выписку изъ письма моего сосѣда по имѣнію. Если Наэанаилъ ничего не сдѣлаеть, буду просить Святѣйшій Синодъ. Дѣла крайне возмутительныя. Напоминають времена разврата духовенства передъ униєю. (Унія вѣдь была попыткою исцѣлить нравственныя болѣзни развѣдавшія русское духовенство, а во все не схемою соединенія церквей для соединенія, какъ пишутъ наши историки. Подлецы съ одной и другой стороны, какъ водится, сдѣлали изъ нея такую же мерзость, какъ и реформація).

10. Въ догонку за первымъ т. е. за вчерашнимъ — (*выкраслено*: да нѣтъ, за сегодняшнимъ) письмомъ, шлю Вамъ извѣстіе, что на должность Голови явился конкурентъ, который не беретъ никакого жалованья и представляетъ Думѣ собственный домъ gratis.

Ну, вотъ я и весь передъ Вами для календарнаго дѣла.

Вашъ П. Кулишъ.

1874, февр. 13.

Червоним олівцемъ: А что же клише знаменитыхъ людей?

11. 1874, февр. 16.

Я уже писалъ о 30 р. Но Аноевъ прекрасно сдѣлаеть, помѣстивъ на текущій счетъ находящіяся у него деньги. При свиданіи передамъ ему присланное Вами печатное увѣдомленіе Правленія. Два воскресенья сряду я не видѣлъ Аноева у Головачова.

Съ Вас. Лазаревскимъ я всего раза два видѣлся передъ 1862 годомъ, а теперъ мы не считаемся даже знакомыми. Пишите къ нему: это будетъ во сто разъ лучше моего представительства.

Что же толковое Евангеліе? Если Вы займетесь жидами, чего я не понимаю хорошенько, и журналомъ съ несомвѣстными сотрудниками, что понимаю еще меньше, то наставьте меня, какъ составить оное.

Я помышляю открыть рядъ полезныхъ изданій по дешевымъ цѣнамъ и со временемъ открыть книжную лавку, чисто женскую. Субъекты подбираются въ видѣ помощницъ въ календарномъ дѣлѣ: Года черезъ 4, будетъ ихъ полный комплектъ, и въ одинъ прекрасный день на Невскомъ проспектѣ засіяетъ вывѣска: Женская книжная лавка. Видите, духъ то спекуляціи что дѣлаеть!

Думаю, что административнымъ путемъ Вы успѣете подать поддѣлку кр. календаря.

Хорошо было бы сдѣлано, когда бы Шмукинъ не зналъ о цензурномъ согласіи не дозволять никому Крестнаго или Крестоваго календаря, чтобы онъ напечаталъ множество тысячъ экземпляровъ для макулатуры. Ну, а вдругъ забудутъ, да и дозволятъ!

Олівцемъ: Деж бо таки Москалеві зрозуміти нашого брата!

12. Вдохнулъ я отъ глубины души, читая Ваши предложенія. Какъ бы это было хорошо, еслибы было возможно! Но гдѣ необходимыя для того физическія и моральныя силы? Чѣмъ ярче горитъ мой огарокъ, тѣмъ съ большей осторожностію берусь за дѣла, требующія работы продолжительной. Вы вѣдаете только издательское дѣло, а у меня сколько неиздательскаго! Погодите, дайте опомниться отъ обольстительныхъ грезъ. Что-то ужъ больно хорошо задумано. Еще и женщины, цвѣтъ челоуѣчества, источникъ его добродѣтелей, который, сколько ни заки-

даютъ негодяи навозомъ, а онъ все таки пробивается! И конечно пробьется онъ когда-то сквозь смрадную купу мужьевъ, отцовъ и любовниковъ, пожалуй даже братьевъ (вѣдь и отъ нихъ несетъ гнилью); но на нашу долю не достанется утолить изъ этого животворящаго источника жажду чистой, божественной поэзіи. Нѣтъ, мы только перепачкаемъ руки въ навозъ, очищая источникъ, берущій начало свое въ Эдемъ, у древа жизни, изъ подъ несокрушимыхъ корней его. Дайте же мнѣ, только полюбоваться Вашешю мечтою, а осуществленіе этой дорогой моей душѣ мечты отложите покамѣсть.

Знаете ли чѣмъ я теперь занятъ, и даже абсорбированъ? Пишу романъ изъ современной жизни¹⁵⁾. А Вы, можетъ быть, воображаете, что современная жизнь извѣстна мнѣ больше по книгамъ, чѣмъ изъ личнаго опыта? Ні, мій голубе! Я много жилъ головою, но гораздо больше сердцемъ, и надѣюсь, что Вы это увидите изъ моего романа. Если же не увидите, то это будетъ только значить, что романъ — не моя специальность. Какъ бы то ни было, но, начавъ писать, я пишу вотъ ужъ недѣли съ двѣ постоянно — разумѣется, насколько имѣю досуга. Въ этомъ состояніи, когда память сердца вызвала столько уснувшаго, а воображеніе занято милыми сердцу иллюзіями, человекъ дѣлается разсѣянъ и эгоистиченъ. Дайте или окончить, или прервать работу по неспособности окончить (это вѣдь самая высшая способность авторская). Тогда поговоримъ обо всемъ.

Барынѣ Вашей, которая произвела на свѣтъ такихъ прелестныхъ дѣтей, свидѣтельствую сердечное почтеніе.

1874, февр. 20.

Вашъ П. Кулишъ.

13. 1874, февруарія 23 дня.

Честнѣйшій отче Алексіе, человекче Божій!

Возвращшуся ли вспать во градъ Святаго Петра, толики печали объяша душу мою, яко не возмогохъ къ тому терпѣти, и вземъ писало восписахъ мемуар, тако в мірѣ семъ суетнѣмъ глаголемый, егоже пречтеша прествльшуся ми и вознпшущеси испщеваніемъ сугубымъ яже о животѣ моемъ.

Восписавшу же ми вся неизреченная, отступи печаль от души моея, и свѣтъ очію моею откряся, и се вземъ трость книжника скорописца, при лѣтахъ денно и ношно в писаніи словесъ трудныхъ повѣстій о суетѣ и скорби міра сего, о радостехъ же неизглаголаныхъ и скоротечныхъ, о законѣ Господнемъ, вѣ-

дреннѣмъ въ души людскія, и законѣхъ властительскихъ на дскахъ мѣдяныхъ и въ книзѣхъ мнозѣхъ воспісуемыхъ. Скончавже днесъ писанія сего яко рещи томъ первый, имущій привременное закончаніе свое, и возвеселихся веселіемъ о Бозѣ живота моего, исторгающаго изъ устъ моихъ суесловный языкъ, кимвалу бряцающу уподобленый, влагающаго въ уста моя ученіе пламенно, да попадаю словомъ беззаконія челоуѣческая, сердца же праведника отъ стужи и мраза веліе согрѣю.

И се, скончавшу ми писаніе мое, принесоша ми словеса твоя скорбная, яко и бумазѣ самой подобавъ истлѣти отъ нихъ. Что возмогу рещи во усладу печалованія твоего? или гдѣ рязу елей словесный на болящія раны твоя? „Мнозі скорби праведныку“, о мнозі! обаче „отъ всѣхъ ихъ избавить его Господь“. Прежди, отче Алексію, мало, яко день вчерашній, дондеже обращу внемлющее ми ухо челоуѣческое, и возглаголю яко гласомъ трубнымъ, и да исполнится скорби и томленія сердце челоуѣка того, яко же древне царя Агасферна, внемлюща Есфири. Днесъ же пріими писало въ руку твою и воспісуй вся стужающая ти, и возложи ризу отъ кожъ звѣрей дубравныхъ на рамена твоя, и тецы по стогнахъ града велелюдна, града Москвы христоотступныя, и твори вся суетная, елика ти заповѣдано. суть отъ сыновъ челоуѣческихъ, и буди крѣпокъ духомъ, взирающе на чадѣ твоихъ, яко же вертоградарь взираеть на новосажденія масличная, и на жену твою, яко на лозу, лозу плодовиту посредѣ дому твоего. И да пребудеть благодать и миръ Бога спаса нашего на честнѣй главѣ твоей, и на мышленіяхъ твоихъ, и на работѣ рукъ твоихъ, и на писаніяхъ перстовъ твоихъ, николи же кого обидѣвшихъ, раны же многі уврачевавшихъ. Аминь.

Смирный инокъ иже на рѣцѣ Невѣ во скитѣ Татишевѣ,
конецъ стогна Горохова. П. К.

Олівцемъ: Если нужны 300 р., то могутъ быть скоро Вамъ уплачены.

14. По пріѣздѣ изъ Украины, я видѣлся съ Костомаровымъ одинъ только разъ. Этому были особья причины, которыя объяснить было бы и долго и бесполезно. Зная, какъ у него это отразилось въ душѣ, я воспользовался симъ отношеніемъ, чтобы приготовить его въ Вашу пользу — и вдругъ онъ получаетъ отъ меня письмо, въ которомъ между прочимъ, сказано: „Я

знаю, что Вашу душу не могут наполнить радости благосостоянія, успѣха и даже славы, котор(ы)я не извѣстно, что —

Гоненье ль низкаго невѣжды,
Иль покровительство глупца?

Сдѣлайте для Г. то, что вы для меня желали сдѣлать.

Онъ, какъ я и предвидѣль, отвѣчаетъ, что готовъ всюду ѣздить, но пускай А. А. укажетъ какое именно мѣсто.

Я пишу, что этого нельзя отъ него требовать, а вамъ самому надобно найти ему кусокъ хлѣба, яко ревнителю дѣятельнаго благочестія, еже, по писанію, есть призирати вдовы и сироты въ ихъ несчастіи, и хранить себе неоскверненна отъ міра.

Г-къ, продолжаю, приметъ всякое мѣсто на первый разъ. Вы знаете, что онъ способенъ работать по такимъ и такимъ предметамъ и вѣдомствамъ, въ Москвѣ же заѣдаютъ его Катковцы, Соловьевцы и Аксаковцы, представители трехъ ордъ, выковавшихъ Москву, сію бабу-ягу, которая долго еще будетъ ковать на мідянóму току москалів, подкрѣпляя свои силы, вмѣсто пироговъ, чугунными ядрами. (См. Записки о Южной-Руси, т. 2-й).

Завтра, во вторникъ, пойду къ нему на вечеръ, чтобъ узнать, можетъ ли онъ что-нибудь найти; а въ среду пойду (а пожалуй и сегодня, но лучше въ среду) къ одному отъ сенаторовъ, у котораго бываю запросто: не найдется ли въ его области чего нибудь подходящаго. Вы же благоволите объявить Ваше *minimum*, а у супруги Вашей поцѣловати за мене ручку.

1874, февр. 25.

Вашъ П. Кулиш.

15. 1874, марта 10.

Я просилъ у Васъ инструкціи, что дѣлать. Словесная испарилась изъ моей памяти. Напишите какъ именно брать бумагу и заключать условія съ типографією.

Редакціонный и книгопродавческій комитетъ въ отличномъ видѣ. Я беру на себя рискъ за 5000 экз., а Вы за 7000.

Я написалъ I-ю часть моего романа — листовъ 15. Это написано въ одинъ мѣсяць съ небольшимъ; такъ судите, былъ ли я занятъ! Романъ, если сравнить съ тѣмъ, что я писалъ прежде, вышелъ очень хорошъ, т. е. далеко лучше всего мною написаннаго. Такъ какъ I-й томъ составляетъ нѣчто цѣлое, то я и передалъ его Стасюлевичу¹⁶⁾ третьяго дня на просмотръ.

На страстной недѣлѣ буду ѣхать домой черезъ Москву. Тогда поговоримъ обо всемъ. Я надѣюсь достать Вамъ мѣсто, но

не тотчасъ, и то я, а Костомаровъ ѣздилъ ѣздилъ и ничего не выѣздилъ. Мнѣ кажется, что еслибы Вамъ доставить мѣсто въ Москвѣ, то для Васъ было бы лучше. Поговоримъ. Лишь только я получу возможность что-нибудь для Васъ сдѣлать, то для меня одинаково будетъ легко и одинаково трудно хлопотать для Васъ въ Петерб. и въ Москвѣ, чтобы попитаться хоч дороги.

Отъ романа у меня идетъ голова кругомъ, такъ размечтался. Иной день писалъ не останавливаясь весь, и выходило по доброму печатному листу. Послѣ 1860—1 года я много и разнообразно жилъ, путешествовалъ, учился, работалъ, но не написалъ ничего въ формѣ повѣсти. Да случайно какъ открылъ край съ той стороны, гдѣ заготовлены для этого рода матеріалы, дак теперь підставляю відра, цебри и ночви... далѣб!

Бувайте здорови з високоповажною панією Вашою.

Вашъ П. Кулин.

16. 1874, марта 21. Мотроновка.

Да, не удалось мнѣ покушать имяниннаго пирога! а вмѣстѣ съ тѣмъ — и переговорить о календарномъ дѣлѣ.

Съ Варгунинымъ договоръ заключать по Вашей инструкціи, которую благоволите послать по прилагаемому адресу. Вамъ для подписи приплюютъ вексель. Если нуженъ будетъ задатокъ (думаю, что не будетъ нуженъ), Аноевъ вручить кому слѣдуетъ.

Какую изберуть типографію и какія предложитъ она условія, объ этомъ будетъ Вамъ сообщено.

Деньги 305 р. Вы получите изъ Кіева отъ Хильчевскаго.

На замѣчаніе Наталіи Филипповны, съ которымъ я совершенно согласился, Николаю Павловичу Карбасникову предложены мною не надлежащія условія. Надобно высчитать сколько можетъ быть чистой прибыли съ 12.000 экз. календаря и сообразно $\frac{1}{8}$ найденной суммы опредѣлить копейки или процентъ съ cadaго экземпляра, который онъ продаетъ. Тогда онъ будетъ вездѣ ихъ совать, имѣя выгоду отъ cadaго проданнаго экземпляра. — И такъ въ письмѣ къ Наталіи Филипповнѣ Патрикѣевой*) благоволите сказать, яко хозяинъ, что, по Вашему мнѣнію, П. А. не правильно опредѣлилъ вознагражденіе участвующему въ предпріятіи книгопродавцу, etc.

А вотъ ея адресъ:

По Фонтанкѣ, между Симеоновскою и Лѣтнимъ

*) Это сестра жены Головачова.

Садомъ, домъ N. 18, квартира 14, во дворѣ, послѣдній подъѣздъ.

Самъ я буду въ Петербургѣ къ 20-му мая.

Поздравляю Васъ съ одолѣніемъ богопротивнаго Гоппе!¹⁷⁾ Но адвокатъ его поражаетъ меня безнравственностію и глупостію.

Авторы романовъ à la Писемскій¹⁸⁾ правы, изображая грязь да грязь, бессмыслицу да бессмыслицу. И самъ романистъ обязанъ запачкаться, чтобы публика ему больше вѣрила. „Подлецъ вѣдь! самъ вѣдь подлецъ! какъ не повѣрить?“ А мы, носящіе въ душѣ высокіе идеалы, непонятны для російской публики, да и не симпатичны. Она привыкла къ мертвечинѣ, и пища безъ извѣстнаго смраду не вкусна ей, какъ гастрономамъ — свѣжая дичь.

Замѣчаете ли, какъ мой почеркъ испортился? Дорога, ходьба по хозяйству, сортированье библіотеки, лѣнь. Мотроновка для меня — Капуя¹⁹⁾. Даже газетъ не хочется читать. Журналы лежатъ неразрѣзанными. Одинъ Шекспиръ да Байронъ интересуютъ меня по временамъ своимъ глубокимъ проицаніемъ въ природу человѣческую. Одно мѣсто, случайно попавшее на глаза въ Донъ-Жуанъ (Cant. IX. XXIV) идетъ къ намъ:

And I will war, at least in words (and — should
 My chance so happen — deeds) with all who war
 With thought; — and of thought's foes by farmost rude,
 Tyrants and sycophants have been and are.
 I know not who may conquer: if I could
 Have such a prescience, it should be no bar
 To this my plain, sworn, down right detestation
 Of every despotism in every nation.

При послѣднемъ стихѣ, вспомнилъ я вынѣшнюю Францію. Она съѣхала на запрещеніе голыхъ статуй. Какъ же ей соперничать съ Нѣмцами?

Александра Мих. благодарить Васъ за привѣтъ и вмѣстѣ со мною посылаетъ сердечный и почтительный привѣтъ Варварѣ Алексѣевнѣ.

Вашъ П. Кулишъ.

Р. С. Разсматривая восклицательные и вопросительные знаки синимъ карандашомъ на моей рукописи²⁰⁾, я вижу, что разошелся съ редакціею В. Евр. въ основныхъ положеніяхъ. Я къ удивленію, можетъ быть, и вашему, признаю status quo религію, монархію и аристократизмъ. Изъ того и другого у меня

вытекаютъ успокоительныя и возмутительныя замѣчанія. Заключение пусть дѣлаютъ читатели, что должно остаться неприкосновеннымъ, что должно видоизмѣниться etc. Близорукая критика можетъ признавать меня, мистикомъ, консерваторомъ, даже крѣпостникомъ, тогда какъ я прогрессивнѣе всѣхъ ихъ, этихъ разрушителей - реформаторовъ.

17. 1874, марта 27. Мотроновка (пощадите отъ Ма!)

Не знаю, по какой причинѣ, Хильчевскій пишетъ: „305 р. пошлю въ Москву на святкахъ“. Видно, есть причина. Вибачте будласко! Сѣго дідуса не можна примушуваты, щоб не мйткхнув або й не грімнув.

У насъ тепло. Я хожу въ лѣтнемъ пальто. Журавлі путешествуютъ по полю стадами. Въ лѣсу какая-то одинокая птичка объявляетъ начало весны. Брость набрѣщуетця. Ива вся въ бѣлыхъ кожущкахъ на вѣворотъ. Я жадно работаю перомъ, и стараюсь не выходить изъ кабинета (очень покойный кабинетъ) часовъ до 11, потому что лишь только выйду съ пилкою и садовничьимъ ножомъ, то уже и къ обѣду зазвать меня трудно. Молодые липовыя заросли особенно любезны моему сердцу, и я всюду ихъ подрѣзываю, гоня кверху. Лѣса наши изобиловали липами, но проклятые лапти и лубье истребили эту нѣжную (linde) породу. Теперь, на расчищенныхъ и обезпеченныхъ отъ скота четвероногого и двуногого мѣстахъ появляются липовыя пагонці отъ корня, и за ними то я ухаживаю. Нѣсколько великанскихъ липъ уцѣлѣло между дубами единственно потому, что шереховатая поверхность коры не представляла рукатымъ животнымъ поживы для ихъ дрянныхъ воевъ, на которыхъ и Адамъ не захотѣлъ бы ѣздить. Теперь я дѣлаю нѣкую ограду вокругъ лѣса, который разобьется на участки вотьемъ и каждый участокъ расчислится. Одинъ составитъ густую какъ щерена заросль, другой — поляну отѣненную дубами, для пляски эльфовъ при лунѣ и картинной пастбы коровъ на солнцѣ, третій — предназначается для сѣнокоса, и т. д. Все это была богомерзкая пустошь съ искалеченными деревьями, которыя обратятся въ складъ дровъ для продажи, съ нелѣпыми чагарниками, которые кабудто (sic!) черти взѣрошили и которые будутъ сняты какъ бритвою, во услажденіе очесъ и въ пользу хозяйства. Повѣсть о владѣннн этимъ имѣніемъ представляетъ безобразіе, превосходящее всякое вѣроятіе. Напр.: не хотятъ наготовить дровъ, а зимою топятъ ставнями, возами, посипками

и всякими хозяйственными подѣлками. Не хотятъ вывезти навоза въ огородъ или на ниву, а возятъ въ яму за воротами и пр. и пр. и пр. Судите о моемъ отвращеніи къ преданіямъ этого несчастнаго дома! который имѣетъ нѣсколько благородныхъ представителей, смѣненныхъ полулюдьми.

Вашъ П. Кулишъ.

18. Бачте, чога наробивъ дідусь! Посилай, які в дома гроші. Здаеця, що тут буде 305 р. Самі вищитайте.

Я сподіваюсь виїхати звідсіля зараз після 1-го мая, бо без мене там діла до ладу не зроблять. Вашъ П. Кулишъ.

1874, апр. 8. Мотрин хутір, а по вашому, дак Матрин.

19. (Олівцем): 18 апр. (Далі атраментом):

Помилосердуйте:

Въ Москвѣ мы не бесѣдовали не по моей винѣ.

Варгунинъ отъ Васъ былъ въ двухъ шагахъ.

Вы еще разъ были въ Петербургѣ.

Я объявилъ, что мое отсутствіе замѣнено такими-то лицами.

Вся возня произошла отъ того, что мы не съѣхались въ воксалѣ. Я всѣ инструкции написалъ бы изъ Москвы. Но я Васъ не виню, а тѣмъ менѣе — себя. Да и не вижу причины беспокоиться. Календарь будетъ выпущенъ 1-го октября; а бумага — въ ту же цѣну.

Писать некогда: я цѣлый день на дворѣ.

Дачу Вы можете и вовсе не покупать, а взять въ аренду на 12 лѣтъ за самую ничтожную цѣну, для ремонта построекъ и ограды. Поговоримъ при свиданіи.

На 48 стр. Крестнаго календ. напечатаю вѣрное средство отъ запоя (врача С.). Лекарства этого нѣтъ ни въ Борзнѣ, ни въ Петербургѣ. Очень меня обяжете, выславъ на мой счетъ самое лѣкарство отъ врача С. Сынъ моего сосѣда, помогающего мнѣ въ садоводствѣ, пьетъ запоемъ, и я бы на всю жизнь одолжилъ его лекарствомъ, которое онъ тщетно выписывалъ: нигдѣ нѣтъ!

300 р. давно Вамъ посланы.

20. 13 іюля.

Ильинъ, съ которымъ я сегодня торговался, согласенъ взять за маленькія карты, съ его бумагою, 800 р. Я сдѣлалъ ему на

240 р. заказъ на Журналь М. П. С. (чертежи), и потому онъ очень расположенъ къ намъ, такъ что сегодня же отправится въ генер. штабъ за новѣйшими данными о Туркестанѣ.

Деньги согласенъ получить по выходѣ календарей. Но смотрите, не сорите деньгами, освободясь отъ скорого платежа!

Сѣверныя широты и южныя широты перепечатаютъ на свой счетъ и наберутъ цифры etc. nonпартелемъ а бумаги на эту осьмушку пойдетъ 3 стопы. Нехай не шпѣтить календаря з самого почину!

Вы не привезли мнѣ оригинала. Видно, забыли отдать. Онъ-то еще не скоро понадобится; но Працъ оканчиваетъ разныя работы и тогда займется календаремъ такъ, что листъ за листомъ пойдетъ печататься густо. Къ 15-му сентября календаръ выйдетъ въ свѣтъ.

Если имеете деньги (Ильину вѣдь Вы готовы были платить), то переведите часть оныхъ черезъ Юнкера въ мою кассу, чтобы мнѣ не отказывать Працу, который изо всѣхъ силъ бьется, чтобы намъ угодить и будетъ намъ всегда полезенъ. Его надо поддерживать: онъ только что становится на ноги. Можно и шрифта отъ него потребовать вполнѣ возобновленнаго. Рублей 500 переведите; а я, платя Ильину за журналь М. П. С. каждые два мѣсяца регулярно (третій редакторъ не у него заказываетъ чертежи), могу сдерживать его импеть, т. е. дать вамъ возможность расплачиваться съ нимъ изъ выручки за 1875 г.

Вашъ П. Кулишъ.

21. 16 Юля.

Приготовьте, друже, поскорѣе оригиналь. Можетъ быть, я напечатаю другую половину Календаря въ другой типографіи, чтобъ непременно поспѣть къ 1-му сентября съ выходомъ въ свѣтъ.

Вашъ П. Кулишъ.

Олівцемъ: Еще нѣтъ отвѣта ни на одно изъ моихъ писемъ, посланныхъ по отъѣздѣ Вашемъ изъ Петербурга.

22. 2-го авг.

Какъ нѣкогда святыхъ отшельниковъ, такъ искушалъ меня лукавый дешевою типографіею, но я замѣтилъ хвостъ и рога во время. Печатаю въ Общественной Пользѣ. 15-го сентября будете календаръ держать въ рукахъ.

Къ сожалѣнію, ни одна типографія не приготовила такого шрифта для календаря, какъ московская, и потому — не мытемъ, такъ катаньемъ: поглазируемъ бумагу, такъ выйдетъ

сносно. А на слѣдующій годъ промыслимъ о календарѣ заблаговременно, и та же Общ. Польза, имѣющая собственную словолитню, не только напечатаетъ щегольски, но подѣляетъ намъ кой съ чего и стереотипныя деки.

Объявленія Ваши осягъ и напечатаю.

Радуюсь, что 1-го августа Вы еще не достали денегъ; а 2-е мое письмо остановитъ сдѣлавшіяся непужными Ваши старанія.

Вы не означили, въ какихъ именно или въ сколькихъ газетахъ припечатать объявленіе.

Надобно намъ сдѣлаться членами товарищества Обществ. Польза. Уполномочиваете ли вписать Васъ въ это книжное братство? Уставъ сообщу, а теперь еще не имѣю.

Двѣ статьи мои въ Вѣстникѣ Европы 1874²¹⁾ послужили началомъ книгѣ: Исторія Украинскаго Козачества до Богдана Хмельницкаго. Общественная Польза взялась напечатать 3000 экз., которыя будутъ проданы по 2 р. 50 коп. и обѣщаетъ дать ему и автору по 1500 или немного больше выручки. Книга отчасти написана вновь, отчасти составлена изъ статей, печатанныхъ еще въ 1864 г. въ Отеч. Зап. и Библіотекѣ для Чтенія. Будетъ листовъ до 30.

Вотъ послѣ этой-то книги и приступлю я къ написанію „Исторіи Украинскаго Козачества при Богданѣ Хмельницкомъ“ такъ, какъ я Вамъ говорилъ. Но для этого надобно прежде разстаться со службой (что я и сдѣлаю черезъ нѣсколько мѣсяцевъ), а потомъ ѣхать въ Варшаву, Львовъ и Вѣну. У меня всюду кое-что намѣчено. Теперь надо подѣлать выписки, приобрести нѣкот. книги въ пополненіе моей библіотеки и написать. Со временемъ надѣюсь появиться и въ Вашемъ нынѣ блистательномъ Главномъ Архивѣ. („Ист. Укр. Коз. послѣ Богд. Хмельницкаго“). Служба скорѣ сослужитъ мнѣ службу, которая мнѣ была нужна, а потомъ она для меня то же самое, что для Запорожца званіе хорунжаго въ императорскомъ или королевскомъ войскѣ, направленномъ въ иную сторону. Запорожцы служили нѣсколько времени Рудольфу II²²⁾, а я — Александрю II. Пора подяковати ему за хлѣбъ за сѣдъ. Завтра выходитъ наконецъ I-а книжка (моей редакціи) Журнала Мин. Путей Сообщенія.

Вашъ П. Кулишъ.

23. 25 авг.

Я получилъ изъ Кіева Вашу карточку и думалъ, что Вы все еще тамъ и потому и не писалъ къ Вамъ.

Давно заказаны и дня черезъ два-три будутъ Вамъ высланы отъ Франка Матка (Нива) слѣдующіе выбранные мною по невозможности сноситься съ Вами, политипажи:

1. Ливингстонъ
2. Бисмаркъ
3. Кауфманнъ (главный)
4. Макъ Магонъ
5. Туркмены, вытряхивающіе пзъ мѣшковъ головы русскихъ
6. Нерукотворный образъ — прекрасная вещь, необходимая для религіозности. Кр. Календаря.

Вашъ П. Кулишъ. Больно некогда!

Олівцем: За промедленіе благоволите совѣститься передъ собою, но никакъ не передо мною: я сбоку припеку.

На Мойкѣ ч. 93 (а не 69) кв. 22.

24. Я возьму клишу только въ такомъ случаѣ; когда дадутъ мнѣ обѣщаніе исполнить заказъ по словеси Вашему и не возьмутъ впередъ денегъ.

Карты безтолковаго Ильина придержите у себя до увѣдомленія о переплетчикѣ Календаря. Тогда присылайте на его имя. (Завтра я поговорю съ Флиге объ этомъ).

200 р. + X р. пришлите тогда, когда выручите закрестовый календарь. Я и публикацію могу сдѣлать для Васъ въ долгъ — только бы знать, что изъ первой выручки за крестовикъ переведите мнѣ деньги.

Вашъ П. Кулишъ.

6 (перекрестлено) сент.

25. Я предчувствовалъ, что отъ Кіевск. Съѣзда²³) добра Вамъ не буд.

Я былъ и есмь боленъ, а потому и не защищаюсь отъ моихъ забвеній. Теперь я еще больше боленъ. Но хоть сы былъ и здоровъ, то меня слѣдовало наставлять. Я не зналъ, что значать перемѣны шрифтовъ и курсивъ. Думалъ: „можетъ такъ и треба!“ По моему, и составу календарному слѣдовало бы бытъ иному. Но Вы свою публику знаете, и я не имѣю привычки слишкомъ сильно придерживаться собств. мнѣнія да еще въ чужомъ денежномъ интересѣ.

Вы не сознаете, что календарь Вами остановленъ. Остановить на 1 день, значитъ остановить на цѣск. дн. А Вы останов. на 10 дней, да и теперь нельзя 2-го листа верстать. Ищемъ бюджетовъ обѣихъ столицъ черезъ Головачова. и не можемъ найти. Оно только издали кажется удобнымъ. А тут вотъ по-

слалъ народонаселеніе міра — и идутъ розыски, кому чиновникъ вручилъ, а наборщики ждуть! Усе русь! усе русь! Но не увь, вайте: какъ нибудь сладимъ. А когда Вамъ хоть немножко легче отъ брани, то бранитесь: я никогда за это не сержусь-потому что цяцею себя вовсе не считаю.

Перед праведним нагнуся,
Нехай бѣ мене, картае:
Він главу мою докором
Мов елсем обливає.

И больше мнѣ доставляетъ удовольствіе зрѣлище праведного человѣка, нежели сознаніе собственной праведности.

Нездужаю бѣльш писати.

Вашъ *П. Кулишъ*.

Я хотѣлъ ѣхать до дому 21 сент. а тепер не могу иначе, к. 21 окт. Загрузъ здорово!

Червон. олівцем: Сент. книжка Вѣстника Евр. задержана. Катковцы обрѣли (чорным олівцем:) какой-то предлогъ къ литературному террору.

У Праца набираю еще только святцы, а у Общ. Польза первые листы, потому что стояли и стоятъ то за однимъ, то за другимъ, а Праць, глядя на 2-ю часть и не хапаетця, а спѣшптъ съ другими дѣлами. (черв. олів.:) Видите, какъ у меня голова идетъ кругомъ, письмо это еще незапечатанное лежало передо мною, а я послалъ Вамъ вложеніе окроме. *П. К.*

26. (Олівцем:) Напрасно я буду заказывать новые клише. Судя по тому, какъ долго выполняли заказъ первыхъ, просрочивши Богъ знаетъ сколько времени против (атраментом:) обѣщанного, я не рѣшусь заказать до тѣхъ поръ, пока Вы не повелите этого рѣшительно. (Повторите же все, чтó заказать). Но имѣйте въ виду, что полученіе заказа отъ меня потребовало 50 р., а у меня теперь денегъ нѣтъ.

Когда вышлете 200 р., потрудитесь приложить къ нимъ передержку по счету, кот. вложена въ посылку. Не знаю есть ли тамъ за пересылку, кот. обошлась въ 2 р. 50 к. съ укупоркой, + 4 р. 88 к. за публикацію о маленькомъ календарѣ въ полиц. вѣдом. 3 раза. Всѣ документы хранятся и представляются Вамъ.

Книгъ, кот. Вы требуете отъ Надѣина, нѣтъ и достать не можетъ; а онъ достаетъ мнѣ всѣ книги, какія мнѣ нужвы. Спѣшу на службу.

27. Не диво нам багацько паперу перевести заклѣвикликаетъ яке словце розумне, коли Ренанъ²⁴) так довго балакавъ з ви-

сокою школою, та добалакавсь тільки до того, що ёго виперли за порігъ. Не Ренан я, тільки вважаю по Ренанові, що правду виректи — все одно, що дитину появили... Хтось бо ж так и сказав таки: що, каже, истина народжується на світ так трудно, як дитина. Або мати вмере, або її породженне. У нас, так знай матіркі вмірають, не породивши истини, а як де, дак умірає истина через людський недобгляд. Одна нянька її сповівачем душить, друга їй у сповитку ще випече око, доглядаючи вночі з лучиною; а здійметьця на ноги — каменюкою яка невстрійлива дитина голову серед юлиці провалить. Чи такъ, чи сьак, а вже не покалічена не виживе. Оце ж народилась колись правда у Виєлиємі, дак зараз рід відцурався, а рідна мати за божевільного вважала, а хто, дакъ зараз — „нахили міні небо!“ або — „посади коло самого Бога!“ и т. д. и т. д. Як почали ж калічити ту правду, то й перевели ні на віщо. Було борошно пшеничне, а хлиба напекли гірше житнього або гречаного. Бо гречаник сам по собі — діло смашне, а як зопсувати хороший припас, хоч би й таке борошно, що на проскури купують, дак цур ему, та й годі. Оце ж псовали псовали ту правду и въ Византіи и в Римі, аж докіль вона псована опинилась у Москві. Ну, вже треба сказати, що може Москва й не заломить инших міст у якій споруді, а що вже зопсовати — нехай ніхто з нею не рівняється. Таки так, що коли б устав Христос из мертвих, то може б и в Византіи и в Римі знайшов який прбслідок своєї науки, а в Москві — ні! Мусив би сказати, що коли й вони християне, то Христа їх не Исусом треба звати а хіба Филаретом²⁵), або Михайлом Погодиным²⁶), що однією рукою крадене ховає, а другою христиться перед Савкою Свищеннымъ (Москаль не вимовить священный; лубьяний язык!) То вже звісно наш брат, хоч, мовляли Москалі, він и обливанець, а вже як таким бути християнином, то лучче потурнаком. От и слухавш мовчки, як хто тебе навчав, а сам собі думавш: Ой чи не брешеш ти брате! бо коли б воно було правда, то Москва, набиваючи здоровенні гузі об поміст у церкві, не завязувала б у бороді по 40 вўзликів. Та й таки зовсім воно те набивання гузів ні до чо́го. Коли треба москалеві хахла зарізати, щоб мовляв, ребятишек потѣшить (так то, бачте оповідають, що почував наш чоловік у Москаля: „Батька, зарѣшь хахла! да зарѣшь хахла! Тоді жінка з палатей: „Да зарѣшь хахла, старый хричь, патѣшь ребятишекъ!“), то на якого ж ему гаспеда оті гузі набивати?

28. Мой хозяйнѣ, чиновникъ лѣтъ 30. Жена его лѣтъ 25. Дѣтей у нихъ нѣтъ. Люди они свободные. Я подарилъ имъ 50 р., чтобы они были у меня на посылкахъ — не тотъ такъ другая. Не проходитъ получасу по полученіи Вашего письма, чтобы ктонибудь изъ нихъ не лѣзлъ для объясненія, надзора и пр. Люди они хорошіе и разумные. Я лично такъ не умѣлъ бы справиться.

За границей мой багажъ вмѣсто Брюсселя ѣздилъ въ Парижъ. Мнѣ подавали счетъ за 4 яйца — 4 франка. Въ Краковѣ украли у меня портфель съ бумагами въ моей комнатѣ въ лучшемъ отелѣ, гдѣ я жилъ недѣли 2. Въ Венеціи я сидѣлъ по три мѣсяца безъ денегъ, которыми въ запечатанныхъ конвертахъ въ то самое время торговали австрійцы въ Триестѣ. Въ Ниццѣ меня кусали клопы. Въ Аугсбургѣ у Костомарова вынули изъ кошелька нѣсколько червонцевъ будя его къ раннему поѣзду. На Lago Maggiore я только вышелъ въ корридоръ, когда служанка убирала комнату, чего я не выношу, и лишился за это пяти полуимперіаловъ. А Вы требуете, чтобы Россія была исправна на своихъ дорогахъ. Митрофановъ сдѣлалъ свое дѣло — сдалъ, а потомъ онъ уже и не властенъ надъ грузомъ. На его вопросы ему только сказали бы дурака, и дѣло совершенно было бы такимъ, какъ теперь. Хоть бы и я тамъ торчалъ — все равно. Развѣ мы полѣземъ въ вагоны? станемъ провѣрять, что отправлено, а что нѣтъ? Намъ скажутъ убирайтесь къ чорту именно потому, что въ это время купчишка какойнибудь подарилъ имъ рубликовъ 10 за товарецъ не въ очереди. Оливцемъ: Вамъ я кажусь равнодушнымъ потому, что мнѣ нѣкогда упражняться въ краснорѣчивыхъ доказательствахъ противнаго. Я человѣкъ дѣла, а Вы требуете, чтобы я былъ человѣкомъ слова. На это всего больше атраментомъ: жаль времени, особенно человѣку, находящемуся въ борьбѣ за свою честь на службѣ и за кусокъ хлѣба...

Вашъ П. Кулишъ.

ПРИМІТКИ.

1) Думки Франка з приводу Кулішевих планів друку св. Письма — в Зап. Н. Т-ва ім. Ш-а, 1898, т. XXVI, с. 15—16. П. Морачевський та його переклад св. Євангелія на українську мову. Написав М. Комаров. Одеса, 1913, с. 34 (с. 26—27, 30). Крыжановський В. Библия на українскомъ языкѣ. К., 1918, с. 8.

2) Маковой, „Про зносини Куліша з Галичанами в роках 1858—1871“ (ЛНВ., 1900, 12, с. 92—98). Ол. Барвінський, Участь П. О. Куліша в під'ємі

й розвитку народного письменства в Галицькій Україні“ (Літ. Наук. Вісн. 1922, 4, VIII, с. 40—51). Житецький, „Україна“, 1927, 1—2, с. 63. Акад. К. Студинський, „До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860—1873“, („Україна“, 1928, 2, с. 31. Idem. Слідами Куліша) Зап. Н. Т. ім. Шевченка, 1928, т. 148, с. 241—306. Idem. До Історії взаємин Галичини з Україною — Лист Василя Білозерського до Омеляна Партицького (Світ, 1906, с. 124—126. 138—141, 161—163 (ч. 8—9, 10—11) і окр. відбиткою.

3) Куліш планував був видавати журнал „Хутір“, потім „Журнал Куліша“, надіявся навіть ще в 1876 р. досягти мети своїми заходами через Юзефовича, і лише коли йому було відмовлено — тоді зрозумів справжнє положення українства в царській Росії.

4) Унковський, О. М. Правник і громадський діяч (1828—1893). Брав активну участь в підготовці селянської реформи 1861 р., висовуючи проєкт визволення селян з земельним наділом.

5) В листі до свого старого приятеля Хільчевського Куліш писав у серпні 1873 р. — що його без жадної протекції дуже уважливо прийняв заступник міністра шляхів М. М. Селіфатов і направив до зав. Стат. відд. у Міністерстві Головачева (1819—1903), якому було доручено формувати цей відділ. В жовтні він знову повідомляв Хільчевського, що йому передано видання Журналу Міністерства Шляхів. (К. Ст. 1898, I, с. 116, 118).

6) Лохвицький, Ол. Волод., Правник (1830—1884).

7) „Письма Кулиша к И. Ф. Хильчевскому“ (1858—1875). К. Ст. 1898, I, с. 84—149.

8) Марко Вовчок. Див. Вид. Творів Дорошкевича, Т. III, с. 212.

9) Головачов, Олекса Адриянович (1819—1903). Автор історії залізничного дела в России. (В сборнике Госуд. знаний, 1875—76 рр. і окремо).

10) Білозерський, В. М. (1823—1899), Кир.-методієць, у 1861—2 рр. — редактор „Основи“.

11) Суворін, Олексій Сергійович (1834—1912) — відомий видавець і редактор газети „Новое Время“ в Петербурзі.

12) Коштом М. Старицького вийшов Збірник альманах „Рада“ лише в 1883 р. Кілька поезій Куліша надруковано на сс. 351—355.

13) У друку не з'явився.

14) Мордовцев Д. (Мордовець-Сліпченко) (1830—1905) письменник, автор полемічної брошури проти Куліша „За крашанку-писанку П. О. Кулішеві“, СПб. 1882, 42, с. 80.

15) В листі Куліша до Хільчевського з 8. 3. 1874 знаходимо такі подробиці про нього: „Роман мой, который уже сдан в редакцию для просмотра (т. I-ий листов 15, пмбюющий отдельную целость — всех будет 3 т.) поразил Головачева, которому я читал в его семействе. Поразил он тем, что написан с жаром молодости и так быстро, как под диктовку: на каждый день приходится почти по полудлисту печатному. Стасюлевич, предуведомленный Головачевым обещал мне дать скорей ответ, за которым последуют деньги. Он мне платит вперед. Заглавие я переменял, увидев, что „Человек без сердца“ напоминает на все содержание, да и потому, что тебе это заглавие не нравится, назвал я его „Марьяин Хутор“ и пишу к А. М-не, что мой хутор даст больше доходу, чем ее Маргынвка (К. Ст. 1898, I, с. 128). Ал. Стасюлевич відмовився друкувати і роман цей в друку не з'явився.

16) Стасюлевич Михайло Матвіївич (1826—1911), проф. петерб. ун-ту з усев. історії з р. 1866 став на чолі журналу „Вестник Европы“ і керував ним аж до 1908.

17) Гоппе, Герман Дмитрович (1836—1885). Прибувши до Петербургу у 1861 р. з 1866 р. почав свою власну видавничу діяльність; між іншим видавав „Всеобщий календарь“.

18) Писемський, Олекса Феофілактович (1820—1881) рос. письм.; почав друкуватися з 1848 р.; відомий роман його „Тисяча душ“.

19) Капуя — місто, засноване Етруськами в Кампанії; в античні часи вславилося плідністю свого ґрунту й багатствами.

20) Ненадрукований роман, про який була річ в листі 15-му, — „Марьїн хутір“.

21) Польская колонизация Юго-Западной Руси. — В. Е. 1873, III, с. 5—35; IV, с. 483—552.

22) Рудольф II, рим.-герм. імператор (1576—1612). Щоденник Ляссоти (1573—1594), посла його на Запоріжжі подає цінні відомости про козаччину.

23) Археологічний з'їзд у Києві 1874 р., відбувся з 2 до 16 серпня.

24) Ренан (1823—1892) відомий французький філолог і історик. Курс його в Collège de France у 1862 р. було припинено після першої лекції за вільність думок про початки християнства.

25) Філярет, митр. москов. (1783—1867).

26) Погодін, Мих. Петр. (1800—1875), проф. Моск. Ун ту.

ЗМІСТ:

- I. Федір Як. Савченко: Листи П. Куліша до М. Погодіна (1842—1851) стр. 1
- II. Кирило Студинський: До історії зв'язків П. Куліша з Осипом Ливчаком стр. 27
- III. Федір Як. Савченко: Співробітництво П. Куліша з Олексою Гатцуком стр. 43

